Uniqueness of Vedic Grammar

वेदाङ्ग-व्याकरणम् - तस्य वैशिष्ट्यम् (Uniqueness of Vedic Grammar)

By

वेदवारिधिः P. रामानुजन्, PC, IHG, C-DAC, Bangalore (KP).

Abstract

We present the uniqueness of Vedic grammar considering the main distinction between classical and Vedic Sanskrit, which is mainly due to accents used effectively in Vedic texts. Panini's grammar deals fully with Vedic grammar requirements. We will highlight certain types of words and style of narration in Vedic texts to illustrate their uniqueness.

The texts required to be studied for clear understanding of Vedic Grammar are Vedanga-s, Lakshana granthas and Veda Bhashya (including Mimamsa). Of Vedanga-s, Shiksha, Chandas, Nirukta and Kalpa also deal with requisite linguistic aspects like pronunciation, special Vedic characters like Kampa, ranga, anusvara, types of svaras, metrical details, elongation/ contraction, modification of word-forms, etymological and exegetical semantics, usage based determination of word-senses etc. Vedanga Vyakarana, then, completes the grammatical big picture as far as proper word-forms, their accents, constituents, syntax, semantics and pragmatics are concerned.

Here, illustrations are predominantly from Krishna YajurVeda Taittireeya branch of Vedas, the most preserved, studied and embellished of all available branches. It is the single most important source for all of present day Vedic research and we would naturally allude to that. It is fully accented, i.e, Samhita, Brahmana, Aranyaka and Upanishad all having udatta, anudatta, svarita and pracaya, i.e, catuh-svarya, with attendant varieties thereof.

Introduction

This paper is planned as a longish monograph with coverage of few major points in depth, to present the style and form of Vedic texts as equally significant besides the content which is

truly variegated and universal that is reflected in part in many languages of humanity. Classical Sanskrit is also touched upon to bring out distinctions.

सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङां च । व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन ।। (3.1.85 Varttika)

The levels where Vedic usage is distinct from classical usage are summed up in this verse succinctly. Nominals, verbals, beneficiary of activities, gender, person, tenses, consonant, vowels and accent modifications, agency, frequentative/intensive forms all undergo distinct changes vis-a-vis colloquial usage. We give examples further to elucidate these aspects.

Astadhyayi coverage

In Panini's grammar rules, special treatment to Vedic word-forms is given with indicative terms like छन्दसि, निगमे, ऋक्षु, यजुषि, यज्ञकर्मणि अजपन्यूङ्खसामसु, उदात्तानुदात्तस्वरितैकश्रुतिसन्नतरोच्चैस्तरां, प्लुतप्रगृह्याः etc., which generically cover all the Vedas, their textual divisions, applicatory rituals and so on exhaustively. Accents at word and sentence level are dealt with for all roots, stems, prefix, suffix, infix, preverb, modes, voices, cases, persons, numbers, tenses, moods etc. are dealt with comprehensively, for all Vedas in a universal fashion.

However, the meaning/content related aspects are gleaned from the following specialities in the Vedic language.

Unique Word types of Vedas

Illustrating nominals, we have the a wide variety of specialities, of which, a few are -

---

यज्ञपात्राणि, यज्ञायुधानि (paraphernelia for sacrifices), त्रेताग्नि (three kinds of sacred fire-place), सोम (a beverage of a creeper origin), सुरा (a beverage of rice-origin), तोक्म (sprouted paddy), मासर (barley-like cereal made tepid, powdered fine), नग्नहु (barley-like cereal made tepid, powdered coarse), यव (barley?), यवागू, अन्धस् (rice-juice), वाजिनं (milk-curd), ऋजीषं (husk), limbs and body parts of animals etc. Words like दित्यवाट्, दित्यौही, तुर्यवाट्, तुर्यौही, पष्ठवाट्, पष्ठौही, तुराषाट्, पृतनाषाट्, are unique to Vedas. Riches, money, wealth, pleasure etc. are usually denoted by रायस्पोषः, रयिः, वसु, मघं, सनिः, अकं, etc.

Illustrating verbals, we have the following types of specialities -

अवरुन्धे is used predominantly in the sense of obtaining instead of the classic form of प्राप्नोति. Literally अवरुन्धे means 'keeps (it) captive'.

निर्वपति, निर्वपेत्, etc. are used to denote the sequence of prescribed activities for creating the 'purodasa' made of rice flour mixed with water and baked right from taking paddy from a cart placed near sacrificial altar.

The root डुधाञ् धाने is frequently employed with physical and subtle things in the sense of to instill, install, or establish etc. as with इषं, ऊर्जं, प्राणं, वाजं, इन्द्रियं, आयुः, रेतो दधाति etc. With preverbs, many distinct meanings are intended as in the words आदधाति, इष्टका उपदधाति, अभ्यादधाति, प्रतिदधाति, संदधाति, विदधाति etc.

आलभते, आलभेत, are used to denote sacrificing animals in Yajna-s. Though this literally means touching, its sense is killing in a specific manner and offering various limbs to deities etc.

स्वाहा, स्वधा, यजते, जुहोति, बर्हिः, हविः, etc. are used to denote offfering to deities, manes etc.

आप्यायनं is used for denoting growing, prospering, filling etc.

Debilitation is intended by the root रिच, दसु etc. as in रिच्यंते, रेचयति, रिरिचानः, रिक्त, अरिक्त, अभिदासति, उपदस्यैत् etc.,

क्षुधं न्यायन्, is used to denote being affected by hunger.

उदक्खिदत्, आपनीफणत्, कनिक्रदत्, कनीखुनत्, etc. are some special Vedic words seldom found in classical literature. वषड्करोति, छम्बट् कुर्यात्, प्राण्यात्, अपान्यात्, सादयति, सचते, जिन्व, पिन्वस्व, पीपिहि, पुनातु, परिचक्षीत, अपरुन्ध्यात् etc. are some more unique usages. लेट् लकारः is a Veda-specific tense/mood for all verbal roots. Among the ten conjugations of verb-roots, the third, i.e, जुहोत्यादि गणः, is almost exclusively used in Vedas.

स्वेन भागधेयेनोपधावति, is a phrase used frequently to denote pleasing a deity with its favourite offering for achieving an object of desire. The politeness here is captivating and the suggestion of the assured result compelling. Among various objects of desire, reaching excellence, supremacy or

distinction from the rest of a group, clan etc. is often found described by व्या॒वृतं॑ गच्छति including subduing adversary by excelling him. In prayers for liberation, we find the surrender mentioned by the word शरणं प्रपद्ये, or even just प्रप॑द्ये, कस्मै॑ दे॒वाय॑ ह॒विषा॑ विधेम, भूयि॑ष्ठां ते॒ नम॑उक्तिं विधेम, भू॒यि॒ष्ठ॒भाजो॒ अध॑ ते स्याम, उ॒प॒या॒म॒, उप॑ त्वा यानि, प्र त्वा॑ पद्ये, तत्त्वा॑ यामि, तव॑ प्रि॒यासः॑ सू॒रिषु॑ स्याम, अथा॑ ते स्याम वरुण प्रि॒यासः॑, etc. which establish the relation of individual soul with supreme Self or God as one of servant and Lord etc.

व॒सु॒वने॑ वसु॒धेयं॑स्य वेतु वीतां, वियन्तु, वीहिं॑, are used in certain special rituals like Sautramani and Kaukili sacrifices, where the intended deity is addressed to partake (eat/drink) the offerings. Here, the prayer is made for the purpose of earning riches from their repositories (like Kubera).

Regarding objects of desire -

One who deserves to get/enjoy some fruit (rightfully) but does not achieve, is instructed to perform certain rituals by the phrase 'योऽलं᳚ (भूत्यै॑, प्र॒जायै॑, श्रि॒ये, अग्निहोत्राय) सन्' - चतुर्थी विभक्ति in all these phrases is dure to the collocation with the indeclinable अलं, in the sense of पर्याप्ति, i.e, being sufficient/capable, by the Panini's rule नमः स्वस्ति स्वाहा स्वधाऽलं वषड्योगाच्च (पा.सू. 2.3.16), - यं ब्रा᳚ह्म॒णं वि॒द्यां वि॒द्वाँसं॒ यशो॒ नर्च्छेत्, यो ब्रा᳚ह्म॒णो वि॒द्याम॒नूच्य॒ न वि॒रोचे॑त etc. and achieving the result is usually denoted by the terms भवं॑त्ये॒व, भवं॑त्या॒त्मना᳚ etc. If the adversary losing also is intended along with one succeeding, then the phrase परा᳚ऽस्य॒ भ्रातृं॑व्यो भवति - is often met with which indicates succeeding or becoming capable of desired result. So also is लभते, used classically to mean getting, is not encountered often while (वेदेषु लभते इति लौकिकप्रयोग इव लाभार्थकः न), विन्दति, विन्दते are used for the same, as in वि॒न्दते᳚ प्र॒जां, वसु॑, प्र॒जाँ सृं॑जेमहि, प्र॒जामव॑रुन्धीमहि, प्र॒जां विं॑न्देमहि, प्र॒जाव॑न्तः स्याम etc. समष्टै, ऋध्यै, ऋध्नोति, समर्धयति, राध्यते, etc. are also encountered to denote enjoying, prospering and the like.

आर्ति॒मार्च्छ॑ति यश॑ ए॒वैन॑मृच्छति, etc. are encountered frequently to mean getting into sorrow, getting fame etc. प्रमायुकः, प्रमीयते, व्यृध्यते, व्यर्धयति, उद्वायति, etc. are used to denote death, deprivation, extinguishing and so on.

दानकामा मे प्रजाः स्युः, etc. indicate that one should get something donated (due to people - donors, becoming desirous!). It also implies the attitude to give/share as desirable and worthy of inculcation.

Phrases like यज्ञः, मेधा उपनमेत्, etc. are found denoting the fruit like successful yajna, high intellect, renown etc. seeking the deserving (seeker!).

The prayer that 'let all auspicious virtues may strongly bow to me' is found in एवं मह्यं भद्राः संनतयः संनमन्तु । (तै.सं. 7.5.23. सं मे संनतयो नमन्ताम् । (तै.ब्रा. 3.7.6.18).

Discussions in Vedas

Phrases like देवासुराः सय्ँत्ता आसन् समदं दधाति denoting conflicts, battles, encounters etc. between deities and demons, including discord, ब्रह्मवादिनो वदन्ति, तदाहुः, अथो खल्वाहुः, इति वदन्तः, मीमाँसाश्चक्रे, सैषा आनन्दस्य मीमाँसा भवति पात्रे वा तल्पे वा मीमाँसेरन् मीमाँसन्ते ब्रह्मवादिनः, सैषा मीमाँसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना, तत्रोभयोर्मीमाँसा, प्लुताः, are all employed to put forth discussions signifying pros and cons of any injuctions and justifying one or the other or even a middle path many times.

For instructing giving oblations to deities properly and not otherwise, आ देवताभ्यो वृश्च्यते, न देवताभ्य आवृश्च्यते, etc. are used to denote snatching/snapping from deities and not doing so. In cases of hostile activities to harm opponents, chances of a counter action succeeding is also mentioned to put fairness in the deal. विरुन्धते, प्रजयाऽस्य पशुभिर्वितिष्ठेरन् etc. denote opposing, unfavourable, relations indicating loss of association. प्रजाः, प्राणापानौ अपक्रामतः, पशवोऽपाक्रामन् are also encountered to say that one is deprived of power of vital breath, progeny etc., while death is not necessarily the import. भागधेयेन, पशुभिः, प्रजया व्यृध्येत, व्यर्धयेत्, are encountered for denoting loss of progeny, cattle, one's due share etc. शुचा अर्पयति, ऋताः (ऋ गतौ धातोः), are also employed to denote stricken with grief, cause/made to grieve etc. अभिघारण denotes adding liquid ghee. अवद्यति, अवदान mean making soft baked rice etc. into small pieces. यज्ञं, यज्ञपतिं, प्रजाः दुहे, denote getting desired results by yajna. अग्निं चिनुते, चिनोति, denotes preparing sacred fire in specific way.

मृडतिः denotes making us happy and is used in many places, though we do not come across this in classics.

Speciality in life span and purpose

आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति, indicates living life to the full with all senses intact and in rigorous shape. Taking us over to the other side (shore) is also found regarding life span as in प्र ण आयूँषि तारिषत् प्रातार्यग्ने प्रतरां न आयुः, प्र णो नव्येभिस्तिरतं देष्णैः, प्र चन्द्रमास्तिरति दीर्घमायुः, etc. स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँसस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः explicitly states that auditory, visual and such other sense faculties be effective and seek auspicious objects while aspiring for a full, purposive life span. In fact, seeing hundred autumns is a specific Vedic specialty as in पश्येम शरदश्शतं जीवेम शरदश्शतं नन्दाम शरदश्शतं मोदाम शरदश्शतं भवाम शरदश्शतꣳ शृणवाम शरदश्शतं प्रब्रवाम शरदश्शतमजीताः स्याम शरदश्शतं ज्योक्च सूर्यं दृशे ।(ऋ.सं. 7.66.16, 10.85.39, तै.आ. 7.42.5, तै.एकाग्निकाण्डे 2.5), दीर्घायुत्वाय शतशारदाय, शतं जीव शरदो वर्धमानः .. as also जरदष्टिर्यथाऽसत् (तै.सं. 2.3.10.3, 2.3.11.5, तै.ब्रा. 2.7.7.5, तै.आ. 2.5.1). There are also averments regarding coming back to life even if one has stopped breathing (died), उत यदीतासुर्भवति जीवत्येव, by performing certain rituals.

Penance or deep contemplation is mentioned for (cosmic) creation preceded by a will or desire to issue forth manifestations (incarnations) as in सोऽकामयत । बहु स्यां प्रजायेयेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा । इदँ सर्वमसृजत । कामस्तदग्रे समवर्तताधि । मनसो रेतः प्रथमं यदासीत् । तदैक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति तत्तेजोऽसृजत, स ईक्षत लोकान्नु सृजा इति, etc.

We also find good clues and basis for ontological classification of objects like the following which are cause-driven. That which eat and otherwise as in साशनानाशने. Animals with two and four legs as in द्विपात्, चतुष्पात् पशवः. Those with single row of teeth and two rows as in अन्यतोदतः, उभयादतः, उभयतोदतो वा. Animals with single and double hooves are told as अन्यतएनी, उभयतएनी. Wild and domestic animals are mentioned as आरण्याः, ग्राम्याः. अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम् are ontological conceptual levels.

Sins of various types are mentioned as एनः, अँहः, आगः, पापं, किल्बिषं, दुरितानि etc. शँसः, आशीः, are desires. निम्रुक्, निम्रोचति, mean sun setting. सधस्थ, सधमादः, denote company, being together. Pleading for

forgiving. i.e, not to get angry or ignore is denoted by मा रीरिषः, अहेडमानः, Protection by गोपाः, अव, पाहि, रक्ष, etc., Dwelling abode by आयतनं, अवसानम्, दमूनाः etc.,

Among indeclinables, certain suffixes are used only in Vedas like 'se', 'sen' etc. तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः(3.4.9). Also ईश्वरे तोसुन् कसुनौ । (3.4.13) 'tosun', kasun' etc.

Preverbs are from a list of 22 strings that can take one of the four roles as preverb, indeclinable, particle or adverb. As preverbs, i.e, in association with verbs, they may occur after the verbs, even with other intervening words etc. Indeclinables are of listed and characteristic types, both of which have Vedic specialities. For example, अथो, मो, सो, प्रो, प्रेणा, प्रासहा, प्रबाहुक्.

प्रादिषु वाक्या(पादा)न्तेषु वर्तमानत्वात् उपसर्गत्व, कर्मप्रवचनीयत्व, निपातत्वाव्ययत्वादिविचाराः प्रवर्तन्ते । छन्दसि परेऽपि । (पा.सू. 1.4.81), व्यवहिताश्च । (1.4.82) इति सूत्राभ्यां च तेषां प्राग्धातुत्वावश्यंभावाभावात् । यथा -

1. सु - मा सु रि॑षो॒ दृꣳह॑स्व वी॒डय॑स्व॒ सु । (तै.सं. 4.1.9.1)

2. नि - अस॑न्न॒द्वाज॒न्नि । (तै.ब्रा. 3.6.5.1),

3. अति - इ॒हि प॒श्च जना॒ꣳ॒ अति॑ । (तै.ब्रा. 3.3.11.3)

4. उप - इन्द्रे॑ण॒ प्रेषि॑ता॒ उप॑ । (तै.ब्रा. 3.7.9.1)

5. अधि - नाभा॑ पृथि॒व्या अधि॑ । (तै.सं. 3.5.11.1, तै.ब्रा. 2.6.7.1), अ॒न्तरि॑ख्षे भ॒वा अधि॑ । (तै.सं. 4.5.11.1), वर्ष्म॑न्पृथि॒व्या अधि॑ । (तै.ब्रा. 3.6.1.1), यथा॒ त्वमु॑द्भि॒नथ्स्यो॑षधे पृथि॒व्या अधि॑ । (तै.आ. 4.10.2)

6. परि - वि॒श्वप्स्नि॑या वि॒श्वत॒स्परि॑ । (तै.सं. 1.5.3.3), ब॒न्धाद्य॒ज्ञप॑ति॒म्परि॑ । (तै.सं. 3.1.4.4), आन्तरि॑ख्षाद्दि॒वस्परि॑ । (तै.सं. 3.3.3.3), उद्व॒यन्तम॑स॒स्परि॑ । (तै.ब्रा. 2.4.4.10), इन्द्र॒ आशा॑भ्य॒स्परि॑ । (तै.ब्रा. 2.5.3.1)

7. आ - अग्ने॒ विश्वा॑न्य॒र्य आ । (तै.सं. 2.6.11.4, 4.4.4.4), दे॒वेभ्य॑श्च पि॒तृभ्य॒ आ । (2.6.12.5), साग्निम्बि॑भर्तु॒ गर्भ॒ आ । (4.1.5.3), सम्ब॑भूव स॒निभ्य॒ आ । (7.4.15.1), अवा॑ड्ढव्या पि॒तृभ्य॒ आ । (तै.ब्रा. 3.7.4.5)

8. अभि - साशनानशने अभि । (तै.आ. 3.12.2), न सꣳस्कृ॑त॒त्रमुप॑ यन्ति॒ ता अ॒भि । (तै.ब्रा. 2.4.6.9)

9. अनु - उ॒रु॒गा॒यमभ॑य॒न्तस्य॒ ता अनु॑ । (तै.ब्रा. 2.4.6.9), शु॒ष्मेणोद॑स्थाम॒मृता॒ꣳ॒ अनु॑ । (तै.सं. 1.2.8.1, तै.आ. 7.42.5, तै.ए. 2.5), स्तु॒तो या॑सि॒ वशा॒ꣳ॒ अनु॑ । (तै.सं. 1.8.5.1), य॒मस्य॑ दू॒तो च॑रतो॒ वशा॒ꣳ॒ अनु॑ । (तै.आ. 4.3.2), यक्ष्मा॒ यन्ति॒ जना॒ꣳ॒ अनु॑ । (तै.ए. 1.6), ये वा॒ वन॒स्पती॒ꣳ॒ रनु॑ । (तै.सं. 4.2.8.3), अग्ने॒ ऋत्वा॒ ऋतू॒ँ॒ रनु॑ । (तै.ब्रा. 1.4.8.1), उ॒रु॒गा॒यमभ॑य॒न्तस्य॒ ता अनु॑ । (तै.ब्रा. 2.4.6.9), ... ,

10. प्रति - र॒क्षसो॑ दह॒ प्रति॑ । (तै.सं. 4.4.4.6).

Aspects presented herein

The process of reduplication, verb accent change details, figures of speech or allegory and explanation/elucidations दे॒वा॒सु॒राः सय्यँ॑त्ता आसन् (34), conversational specialities ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति॒ कस्मा᳚त्, कस्मा᳚त्स॒त्यात् (75), तदा॑हुः (22) (like pluta for discussions) would do for the present in this context. Brief description with accented examples mainly from taittireeya Shakha of Krishna Yajur Veda will be dealt with.

A. Re-duplication

Language is tool of communication. In this process, the speaker utters sentences, which have words as their parts, with some modulation or stress to denote some emotion or idea. Sometimes, he may super-impose some concept on an object or repeat the same word to denote a particular context, modality or idea. This type of re-duplication of a particular part of speech, i.e, a group of words, a word, or a part of a word, i.e, root etc. with the same meaning is called द्विरुक्ति, द्विर्वचन or द्विःश्रुति.

The Sanskrit grammarians of पाणिनिan system have carefully studied the case of Re-duplication. The repetition is discussed in the Sixth and Eighth Chapters of अष्टाध्यायी. On the whole, this repetition may be divided into three types - (1) Repetition of words or word-groups, (2) Repetition of roots as a whole and (3) Repetition of a part of the root.

1. Re-duplication of a part of the root.

This is dealt in Sixth Chapter of अष्टाध्यायी with the following rules :-

(a) लिटि धातोरनभ्यासस्य (6-1-8), (b) सन्यङोः (6-1-9), (c) श्लौ (6-1-10), (d) चङि (6-1-11), governed by the rules (अधिकार-सूत्रs) एकाचो द्वे प्रथमस्य (6-1-1) and अजादेर्द्वितीयस्य (6-1-2). These rules denote the repetition of a part of the root in certain suffixes, i.e, लिट्, चङ् (लुङ्), श्लु, सन् and यङ्. Though there is no separate meaning or context for the repetition of a part of the root, as the meaning intended by the speaker is taken care of by the suffixes, this is helpful to distinguish a set of suffixes from similar suffixes. For example, पापच्यते - पच्यते. Here, one is यङ् and the other यक्. Similarly, the different अभ्यास-कार्यs help to confirm the suffix and its meaning. For example, बभूव (लिट्), अभवत् (चङ्), बुभूषति (सन्), बोभूयते (यङ्) and बोभवीति (यङ्लुक्). In Vedas, specifically forms like बभूथ, ववर्थ, आततन्थ, अकरम्, करत्, करतु, योयुप्यते, जञ्जभ्यते, विजिज्ञासस्व, मीमाँसन्ते, चिकीर्षति, सारसारितमः, आशुशुक्षणिः, अमीमदन्त, अतीतृपन्त, अमीमृजन्त, अवीवरत, अलेलायत् etc. are found attested.

2. Re-duplication of the whole root.

Repetition of the whole root means, the repetition of the same root with different suffixes. For example, समूलकाषं कषति - Here, the root कष्, is repeated with णमुल् and तिङ्. In these constructions, some nouns in specified case-ending will be compounded with the gerund ending with णमुल्, and the same root has to be repeated there as a verb of main clause as per the rule कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः (3-4-46). There are twelve rules starting with rule (3-4-34) निमूलसमूलयोः कषः to rule (3-4-45) which are related to the above context. The following are the examples of the abovementioned rules respectively :

1. समूलकाषं कषति - (समूलं कषति) = (he scraps it up to the roots)

निमूलकाषं कषति - (निमूलं कषति) = (he scraps it up to the roots)

2. शुष्कपेषं पिनष्टि - (शुष्कं पिनष्टि) = (he grinds it dry)

चूर्णपेषं पिनष्टि - (चूर्णं पिनष्टि) = (he grinds it to powder)

3. समूलघातं हन्ति - (समूलं हन्ति) = (he destroys so as to tear up by the roots)

अकृतकारं करोति - (अकृतं करोति) = (he does a thing which was not done before)

जीवग्राहं गृह्णाति - (जीवं गृह्णाति) = (he captures him alive)

4. पाणिघातं हन्ति - (पाणिना हन्ति) = (he strikes with his hand)

5. उदपेषं पिनष्टि - (उदकेन पिनष्टि) = (he grinds with water)

6. हस्तावर्तं वर्तयति - (हस्तेन वर्तयति) = (he revolves by the hand)

हस्तग्राहं गृह्णाति - (हस्तेन गृह्णाति) = (he takes by hand)

7. स्वपोषं पुष्णाति - (स्वं पुष्णाति) = (he feeds himself)

8. चक्रबन्धं बध्नाति - (चक्रे बध्नाति) = (he ties to the wheel)

9. क्रौञ्चबन्धं बध्नाति - (क्रौञ्चमिव बध्नाति) = (he forms his army in the manner of 'krounca')

10. जीवनाशं नश्यति - (जीवो नश्यति) = (person perishes)

पुरुषवाहं वहति - (पुरुषो वहति) = (person carries)

11. ऊर्ध्वशोषं शुष्यति - (ऊर्ध्वं एव शुष्यति) = (tree is dried up, while it is standing)

ऊर्ध्वपूरं पूर्यते - (ऊर्ध्वः पूर्यते) = (the pot is filled to the brim)

12. घृतनिधायं निहितं जलम् - (घृतमिव निहितं जलम्) = (water was kept like ghee)

अजाकनाशं नष्टः - (अजाक इव नष्टः) = (he died like a goat)

In all the above examples, from 1 to 11 are special cases. The roots which are mentioned in the respective rules only get the suffix णमुल्, when they follow certain words (उपपदs) which are also mentioned in the respective सूत्रs and the root will be repeated with तिङ् suffix. The twelfth is a general case of णमुल्, in which any root will have णमुल्, if it is followed by any word which denotes उपमान (similar), and the same root will be repeated with तिङ् suffix. Here no restriction exists for either उपपद or root, but the context should be similitude.

There is another peculiar usage, where the root is repeated thrice in different verb forms, in which the first two are same in imperative mood, second person singular. See the example - लुनीहि लुनीहि इति लुनाति = (he cuts repeatedly); अधीष्व अधीष्व इति अधीते = (he studies uninterruptedly). This repetition is in the context of क्रियासमभिहार, i.e, frequency or repetition of an

action as per the rule 3-4-2. When क्रियासमभिहार is the context, the second singular of the imperative mood will be substituted for all persons and numbers in that mood and the word will be repeated as per the rule क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये, and the same root in finite verb form should accompany the repeated one. Here, the repeated imperative mood form indicates the frequency of action and the verb in main clause takes care of other modalities like person, number, tense etc.

3. Repetition of whole word.

पाणिनि and वार्तिककार have elaborately discussed about repetition of whole word in the first quarter of the Eighth Chapter of अष्टाध्यायी. The first rule of the Eighth Chapter सर्वस्य द्वे (8-1-1) is a govening rule (अधिकार-सूत्र) of the following rules which includes repetition of words. This repetition of the whole word can be viewed as four types namely, repetition of finite verb, repetition of gerund, repetition of indeclinables like परि etc. and repetition of nouns.

3.1. Repetition of verb (finite)

This is in three contexts, (1) Continuity of action, (2) A confused state of mind, or (3) Frequency or repetition of an action. Examples are :-

1. पचति पचति = (he cooks continuously);

जल्पति जल्पति = (he talks incessantly)

Here the repetition is in the context of नित्य, according to the rule, नित्य-वीप्सयोः (8-1-4). Here, नित्य means again and again, uninterruptedly or the principle action without cessation. It is to be noted here that if the speaker wants to denote नित्यता of an action, and also to the degree of an action, then the verb form is to be repeated first and then the suffix, तरप् or तमप् should be added to denote the degree. Ex. पचति, पचतितराम्, पचतितमाम्.

2. सर्पः बुध्यस्व बुध्यस्व = (snake beware beware)

Here the repetition indicates the confused state of mind due to fear, emotion, helplessness etc. which is mentioned by the words चपल and संभ्रम in the वार्तिक, चपले द्वे भवत इति वक्तव्यम् also read as संभ्रमे द्वे भवत इति वक्तव्यम्. Here the verb can be repeated more than twice also.

3. लुनीहि लुनीहि इति लुनाति = (he cuts repeatedly). This is already discussed above.

The Vedic occurrences like रोहँ रोहँ रोहित् आरुरोह ।(तै.ब्रा. 2.5.2), सदःसदः सदत सुप्रणीतयः (तै. सं. 2.6.12), नाम् नामैव नाम मैं । (तै.आ. 1.11.3) are also similar.

4. सुवीरिण सृज सृज शुनक सृजेकव्रात्य सृजच्छत् । (तै.एकाग्निकाण्ड. 2.16) This is a Vedic usage in the sense of multitude. Here, accent of both verbs सृज and सृज are similar and does not satisfy the condition of rule of Panini 8.1.3. [But 8.1.28 is applied].

(As counter-examples, we have Vedic instances like तृप्यंत तृप्यंत तृप्यंत । (तै.एकाग्निकाण्ड. 2.19), ता विष्णो पाहि पाहि यज्ञम् (तै.सं. 1.1.11), यथापूर्वं कल्पन्ते कल्पंन्तेऽस्मा ऋतवः (तै.सं. 1.6.11), सुवो रोहाव रोहाव हि सुवः (तै.सं. 1.7.9), स्वेनं भागधेयेनोपधावति धावति वाजं (तै.सं. 2.2.3), देवता अन्नमदन्त्यदन्त्युवेवास्य मनुष्याः (तै.सं. 2.3.7), सर्वगणं मा तर्पयत तर्पयतमा (तै.सं. 3.1.8), उतैनं गोपा अदृशन् अदृशन्नुदहार्यः (तै.सं. 4.5.1), सर्वं पाप्मानं तरति तरति ब्रह्महत्यां (तै.सं. 5.3.12), यद्युवे युवे ह वा (तै. आ. 6.9) are all examples of sentence boundary marked by verbs with different accents as per the rule तिङ्तिङः (8-1-28) etc. so that they are not repetitions. Also, the second word is not anudatta.

Also, with nouns, we have sentence demarcation in संहिता (continuous utterance) by examining the expectancy described by अर्थैकत्वात् एकं वाक्यं साकांक्षं चेत् विभागे स्यात्- पूर्वमीमांसासूत्र 1.2.45, like विपुरूपा वै पशवः पशवश्छन्दाँसि (तै.सं. 5.3.8), प्राणाः प्राणाः, (तै.सं. 5.2.6.3), छन्दाँसि छन्दाँसि (तै.सं. 5.1.5), स्वाहा देवेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा (तै.सं. 3.1.4), दैव्या अध्वर्यव उपहूता उपहूता मनुष्याः (तै.सं. 2.6.7), स्वाहा स्वाहा (तै.सं. 7.1.12), नमो नमः (तै.सं. 4.5.2), द्वादश मासाः संवथ्सरः संवथ्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्वावैष एष ह त्वै जायते (तै.सं. 7.2.10), विराड्विराट् छन्दसां ज्योतिर्ज्योतिरेव (तै.सं. 5.3.2), चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री यज्ञमुखं (तै.सं. 5.3.3), अग्नाविष्णू अग्नाविष्णू (तै.सं. 2.5.12), अग्निर्वै यज्ञमुखय्यँज्ञमुखमेवर्धि (तै.सं. 3.5.1), यदृतव्या यदृतव्याः (तै.सं. 5.6.2), यन्नाकसदो यन्नाकसदः (तै.सं. 5.3.7), यथ्संयानीर्यथ्संयानीः (तै.सं. 5.3.10), तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति (तै.सं. 2.6.2), यद्दशरात्रो यद्दशरात्रः (तै.सं. 7.5.4), अहमन्नमन्नमदन्तमद्मि (तै.ब्रा. 2.8.9), पयः पयः । (तै.ब्रा. 3.7.1), तस्य सत्यँ सत्यमभवत् । (तै.ब्रा. काठके 3.3) etc. In fact, while traditionally reciting the Samhita texts in certain combinatorial patterns called विकृति-

पाठs, the nouns repeated are dealt with distinctly in that, in घन-पाठ, which normally has thirteen words with five euphonic combinations taking three words at a time in the pattern, 1-2-2-1-1-2-3-3-2-1-1-2-3, has a variety called द्विपद-घन, having only the two repeated nouns when they are identical.)

3.2. Repetition of gerund.

This will be in two situations (1) in the idea of नित्यता, (2) a complete involvement of a person or a thing in a particular action. e.g,

1. तव स्मारं स्मारं गुणगणम् इतीच्छामि गतभीः (श्री यामुनाचार्याः) or स्मृत्वा स्मृत्वा मुरारातिम् (भाट्टरहस्ये) (remembering repeatedly)

* य एषु सुप्तेषु जागर्ति कामं कामं पुरुषो निर्मिमाणः (कठोपनिषत् 2.5.8). कामं कामं = संकल्प्य संकल्प्य (willing iteratively) इत्यर्थः (श्रीभगवद्रामानुजीये शारीरकमीमांसाभाष्ये)

* कामं कामं कामपि सिद्धिं करणैः स्वैः कारं कारं कर्म निषिद्धं विहितं वा ।- संकल्पसूर्योदये श्रीवेदान्तदेशिकाः

2. भोजं भोजं व्रजति (each one, when he has eaten, goes away).

Here, in both cases, the repetition is as per the वार्तिक, आभीक्ष्ण्ये द्वे भवत इति वक्तव्यम् and णमुल् and क्त्वा by rule आभीक्ष्ण्ये णमुल् च (3-4-22).

3. गेहं अनुप्रवेशं अनुप्रवेशम् = (entering into whole house or entering repeatedly into the house).

Here the two meanings are called व्याप्ति and आसेवा respectively and the णमुल् comes by the rule विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्यमानयोः (3-4-23) - The gerund form will be repeated when it is not compounded with उपपद.

3.3. Repetition of प्रादि.

परि, प्र, सम्, उप, उद्, उपरि, अधः, अधि are repeated in certain contexts.

(a) परि is repeated to denote exception or exclusion. (Rule 8-1-5). Ex. परि परि त्रिगर्तेभ्यः वृष्टो देवः = (It rained around 'Trigarta').

(b) प्र, सम्, उप and उद् are repeated to fill up the gap to satisfy the metre in Vaidic poetry. (Rule 8-1-6). Ex. प्रप्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे(ऋ.सं. 7.8.4; तै.सं. 2.5.12), प्रप्रं यज्ञपतिं तिर (तै.सं. 1.3.4), यस्मात् पशवः प्रप्रेव भ्रंशेरन् ।(तै.ब्रा.

2.7.14)}, भूरि ते सँसमेतु (तै.सं. 1.3.10), संसमिद्युवसे वृषन्नग्ने (ऋ.सं. 10.191.1; तै.सं. 2.6.11), सँसमग्ने युवसे (तै.ब्रा. 2.5.3), उपोपेन्नु मघवन्भूय इन्नु ते (तै.सं. 1.5.5), किं नोदुदु हर्षसे दातवा उ (ऋ.सं. 4.21.9).

(c) उपरि, अधः, अधि are repeated in the sense of uninterrupted nearness of place or time (Rule 8-1-7). Its examples उपर्युपरि लोकं, अधोऽधो लोकं, अध्यधि लोकं are quite familiar. यदुपर्युपरि शिरो हरेत् । .. अधोऽधः शिरो हरति । (तै.ब्रा. 1.1.5), तद्यथा हिरण्यनिधिं निहितमक्षेत्रज्ञाः उपर्युपरि सञ्चरन्तो न विन्देयुः ... (छान्दोग्योपनिषत् 8.3.2), उपर्युपर्यब्जभुवोऽपि पूरुषान् (श्रीयामुनाचार्याः).

3.4. Repetition of noun.

This can be viewed as two types initially - compounded and not compounded (समस्त and व्यस्त - असमस्त).

3.4.1. The compounded (समस्त) can be divided further into four types -

1. Repetition of pronoun
2. Repetition of an adjective
3. Repetition of an indeclinable
4. Repetition of other nouns.

3.4.1.1.(a) The pronoun एक will be repeated in the sense of वीप्सा and it will be like बहुव्रीहि compound (Rules 8-1-4 & 8-1-9). Ex. एकैकं पश्य (see each one).

एकैकमक्षरं प्रोक्तं महापातकनाशनम् । (रामायण-पारायणे ध्यानश्लोकः)

एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति । एकैक एवैषामन्वशः प्रमीयते । (तै.ब्रा. 1.6.8)

एकैको वै जनतायामिन्द्रः । (तै.ब्रा. 1.4.6), न्यूनाधिकेनैकैकेन निचृद्भूरिजौ । (पिंगळछन्दस् सू. 6.20),

एकैकयास्तुतया समायन्ति । (तै.सं. 7.5.8), एकयैकयोत्सर्गं मिमीते (तै.सं. 6.1.9). Interestingly, both एकैकया and एकयैकया are compounds dissolved the same way in पद-पाठ, as in एकैकयेत्येकया-एकया, एकयैकयेत्येकया-एकया । Similarly, may be the expressions एकैकं and एकमेकम्.

यदेकमेकँ संभरेत् (तै.सं. 1.6.8). यदेकमेकमेतानि हवींषि निर्वपेत् । (तै.ब्रा. 1.1.6). Also, in the sense of once, सकृत्सकृदवद्यति (तै.सं. 2.6.6), सकृत्सकृत्संमृड्ढीत्याह । (तै.ब्रा. 3.3.9).

(b) The pronoun will be repeated and it will be treated as compound in the sense of secret, limit, separation, employing in a sacrificial vessel, and manifestation (Rule 8-1-15).

वामन, the author of काशिका, a commentary on अष्टाध्यायी, says that this repetition could be in other meanings also, like quarrel etc.

द्वेद्वे पुरोनुवाक्ये कुर्यात् (तै.सं. 2.2.9), द्वेद्वे संभरति (तै.सं. 1.6.8), द्वौद्वावपिसृजति, द्वौद्वौ प्राणाः (तै.सं. 6.4.4) etc.

Other संख्या-वाचक (numerals) also display this property regularly, as below:

- त्रिस्त्रिः संमार्ष्टि । (तै.ब्रा. 3.3.7), in the sense of thrice. त्रयस्त्रय एषाँ साकं प्रमीयेरन् । (तै.ब्रा. 1.6.8)

तिस्रस्तिस्रः सीताः कृषति (तै.सं. 5.2.5) यत् त्रीणित्रीणि हवीँष्युदाहरेयुः (तै.ब्रा. 1.6.8), तस्मात् त्रीणित्रीणि पर्णस्य पलाशानि । (तै.ब्रा. 3.2.1) त्रयाणांत्रयाणां सह वपा जुहोति । (तै.ब्रा. 3.9.)

चतुर् - चत्वारिचत्वारि कृष्णलान्यवद्यति (तै.सं. 2.3.2), चतस्रश्चतस्रो व्याहृतयः (तै.आ. 5.5), चतुरश्चतुरः प्राजापत्यायाः (पिंगळ छन्दस् सू. 3.11)

पञ्चन् - यत्तासाँ स्वसृंरजनयत् पञ्चपञ्च ।(तै.सं. 4.3.11)

षष् - (पौरुषेये) ब्रह्मणा षट्थ्षडुत्तुंद .. (तै.आ. 7) अनुवाकानुक्रमे

सप्तन् - प्राणा गुहाशयान्निहिताः सप्तसप्त । (तै.आ. 6.10)

अष्टन् - अष्टावष्टावन्येषु धिष्णियेषूपदधाति (तै.सं. 5.4.11), अष्टावष्टौकृत्वोऽभिषुत्यँ (तै.सं. 6.4.5)

नवन् - नवनव गृह्यन्ते (तै.सं. 3.5.10)

दशन् - दशदशोपदधाति सवीर्यत्वाय (तै.सं. 5.2.10)

द्वादशन् - द्वादशद्वादशानि जुहोति । (तै.सं. 5.4.8)

सप्तदशन् - सप्तदशसप्तदश दीयन्ते । (तै.ब्रा. 1.8.)

शतं - शतँशतं भवन्ति । (तै.ब्रा. 3.8.5)

सहस्रं - सहस्रँ सहस्रं पुत्रानविन्दन्त(तै.सं. 5.6.5).

(c) The pronouns अन्य, इतर, पर in the sense of कर्मव्यतीहार (reciprocity of action) as per the following वार्तिक - कर्मव्यतीहारे सर्वनाम्नो द्वे भवत इति वक्तव्यम्, समासवच्च बहुलम्.

Ex. अन्योन्यम्, इतरेतरम्, परस्परम् etc. When it is not compounded, then the first word should be in singular. तेँऽन्योँऽन्यमुपाधावन् (तै.सं. 6.1.5) मनुष्यलोकादेवान्यमन्यं देवलोकमभ्यारोहन्तो यन्ति (तै.सं. 7.5.1), अन्योँऽन्यो गृह्येते (तै.सं.

7.5.4), अ॒न्यौँऽन्यो भवति॒ वर्णो॑ अस्य ।(तै.ब्रा. 3.7.13) तैँऽन्यौँऽन्यस्मै॒ ज्यैष्ठ्या॒याति॑ष्ठमानाः (तै.सं. 2.2.11), तस्मा॑दि॒दम॒न्यौँऽन्यस्मै॑ ददाति । (तै.सं. 7.2.8),

अ॒न्यद॑न्य॒च्छन्दो॒ऽन्यैँऽन्ये॒ वा ए॒ते (तै.सं. 5.4.12), अ॒न्यान्या॑ व॒त्समु॑पधापयेते । (तै.ब्रा. 2.7.12), अ॒न्याअ॑न्या॒ ऋचो॑ भवन्ति (तै.सं. 7.5.1).

3.4.1.2. The repetition of adjective to express that the said attribute belongs to a thing only to a limited degree.

Ex. पटुपटुः, (tolerably sharp or clever enough). Here, compounding is a must as per the rule प्रकारे गुणवचनस्य (8-1-12). But there are examples without compounding. For instance, नवं नवं पात्रम् अहं दयायाः This is a part of the verse from हयग्रीवस्तोत्र of श्रीवेदान्तदेशिक. Here, the word नवं is repeated in the above sense, but uncompounded. (नवं नवं = pretty new).

3.4.1.3. The repetition of noun in four contexts -

(a) In the sense of अकृच्छ्र - (ease or without difficulty or with pleasure) for the nouns प्रिय and सुख (Rule 8-1-13).

Ex. प्रियप्रियेण ददाति or सुखसुखेन ददाति (gives with pleasure or easily).

(b) When mental distress over something is expressed. (आबाधे च - 8-1-10).

Ex. गतगतः (he has gone [in a sorrowful state]). (भीतभीतः पलायन् - श्रीमद्भागवते)

(c) When suffix डाच् is added. (डाचि बहुलं द्वे भवतः (वार्तिक)).

Ex. पटपटाकरोति.

(d) when the suffix ख is added as per rule समां समां विजायते (5-2-12).

Ex. समांसमीन - a cow that gives birth to a young every year and thus pregnant throughout the year.

3.4.2. The repetition of uncompounded nouns is of many types. Broadly it can be divided into two categories as (1) Repetition of आमन्त्रित (2) Repetition of others.

3.4.2.1. The आमन्त्रित (noun which denotes the addressed) which is in the beginning of the sentence will be repeated in the contexts of असूया (jealousy), सम्मति (praise), कोप (anger), कुत्सा (blame) and भर्त्सन (threat). (Rule 8-1-8.)

Examples are -

1. सुन्दर सुन्दर वृथा ते सौन्दर्यम् (O Handsome! your beauty is in vain).

2. देव देव वन्द्योऽसि (O Lord! you are adorable).

3. दुष्ट दुष्ट इदानीं ज्ञास्यसि (O ill-minded! you will learn now).

4. धानुष्क धानुष्क वृथा ते धनुः (O archer! your bow is useless).

5. चोर चोर घातयिष्यामि त्वाम् (O thief! I will have you punished).

3.4.2.2. The other than आमन्त्रित will have in the senses of : वीप्सा (in the sense of each), आनुपूर्वी (due order), संभ्रम (confusing state of mind), व्याप्ति (a full or complete contact or relation), कर्मव्यतीहार (reciprocity of action), अर्थातिशय (comparative or superlative sense), समसंप्रधारणप्रश्न (enquiry about the superiority of one out of two or many), अनेकस्मिन् स्वार्थावधारणम् (limitation of a particular quantity) etc. The examples are -

1. वृक्षं वृक्षं सिञ्चति (he waters each tree). वीप्सा

ग्रामो ग्रामो रमणीयः (each village is pleasant) as per the rule नित्यवीप्सयोः (8-1-4).

2. मूले मूले स्थूलः (each starting point in a पर्व of bamboo is stout). आनुपूर्वी as per the वार्तिक, आनुपूर्व्ये द्वे भवत इति वक्तव्यम् (an adjective is repeated to denote that persons or things possessing a similar attribute are to be taken in their order).

3. सर्पः सर्पः बुध्यस्व (snake snake beware) संभ्रम as per the वार्तिक, संभ्रमे (चपले) द्वे भवत इति वक्तव्यम्.

4. गेहं गेहं अनुप्रवेशम् (entering into the whole house for the purpose of search etc.) व्याप्ति as per the rule विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानालेव्यमानयोः.

5. अन्यमन्यम् इमे ब्राह्मणाः भोजयन्ति - (the brahmins make them eat each other). Here the वार्तिक, कर्मव्यतीहारे सर्वनाम्नो द्वे भवत इति वाच्यम्, समासवच्च बहुलम् makes the समासवद्भाव (compounding) optional. Hence, in the sense of कर्मव्यतीहार, सर्वनाम (pronoun) can also be repeated individually.

6. पूर्वं पूर्वं पुष्यन्ति (they blossom earlier than any other).

प्रथमं प्रथमं पुष्यन्ति । Here the repetition is meant for अर्थातिशय (comparative or superlative sense) as per the वार्तिक, पूर्वप्रथमयोः अर्थातिशयविवक्षायां द्वे भवत इति वक्तव्यम्.

7. उभौ इमौ आढ्यौ - कतरा कतरा अनयोः आढ्यता । कीदृशी कीदृशी अनयोः आढ्यता । कतरः कतरः अनयोः विभवः । (what is the superiority of these two).

The words ending with डतर and डतम are doubled when they refer to the feminine nouns and are employed in determining the relative condition of the superiority of one out of two or many according to the वार्तिक, डतरडतमयोः समसंप्रधारणयोः स्त्रीनिगदे भावे द्वे भवत इति वक्तव्यम् This is found with कीदृक् in masculine also.

8. अस्मात् कार्षापणात् इह भवद्भ्यां माषं माषं देहि- (give a 'माष' each out of this gold to you two).

Here a 'कार्षापण' is a measure of gold which contains many 'माष's but the gift is limited to one each only. 'माष' is the smallest quantity of gold.

Other Literature - In Upanishads, we find the usage तासां त्रिवृतं त्रिवृतम् एकैकां करवाणि/अकरोत् (छा. उ.), रू॒पंरू॑पं प्रति॑रूपो बभूव (ऋ.सं. 6.47.18)

As such, the repetition or reduplication is examined here as per पाणिनिan grammar. This type of repetition is common in all languages though the context may differ in some cases. If we get examples of reduplication other than the abovementioned contexts, we have to consider whether they can be handled with the abovementioned rules or not.

In रामायण, we find the mention of Rama being so popular during his reign that the subjects were all the time talking of Rama, Rama and Rama alone. See रामो रामो राम इति प्रजानाम्

अभवन् कथाः । रामभूतं जगदभूत् रामे राज्यं प्रशासति ।। (रा.यु. 131.), श्रीराम राम रामेति रमे रामे मनोरमे । कूजन्तं राम रामेति, क्रोशन्ती राम रामेति, etc.

For example, in वेङ्कटेश-स्तोत्र, we find the following : विना वेङ्कटेशं न नाथो न नाथः सदा वेङ्कटेशं स्मरामि स्मरामि । हरे वेङ्कटेश प्रसीद प्रसीद प्रियं वेङ्कटेश प्रयच्छ प्रयच्छ ।।

Here, the words न नाथः न नाथः are repeated in the sense that वेङ्कटेश is the only protector. This is in the context of अवधारण or निश्चय which seems to be not covered by the above rules.
Other examples are :- in नृसिंहाष्टक - दैत्यवरकाल नरसिंह नरसिंह, पाहि कृपयैव नरसिंह नरसिंह ... etc.

In मन्त्र-शास्त्र, मालामन्त्रs of deities usually have repetitions like हर हर, संहर संहर, मोचय मोचय, छिन्धि छिन्धि, भिन्धि भिन्धि, दह दह, पच पच etc. associated with obtaining certain effects.

In Brahmanas, Aranyakas, Upanishads, सूत्र literature of शास्त्रs etc., अभ्यास (doubling) of a word, phrase or entire aphorism is used to denote end of पाद, अध्याय, शास्त्र परिसमाप्ति (quarter, chapter or subject). Ex. एतेन सर्वे व्याख्याता व्याख्याताः (ब्र.सू. 1.4.29), वैशेष्यात् तु तद्वादः तद्वादः (ब्र.सू. 2.4.19), एवं मुक्तिफलानियमस्तदवस्थावधृतेः तदवस्थावधृतेः (ब्र.सू. 3.4.51). द्विरुक्तिः अध्यायसमाप्तिद्योतनार्था । श्रीभाष्य) etc. have word(s) to denote end of the chapter. अनावृत्तिः शब्दात् अनावृत्तिः शब्दात् - ब्र.सू. 4.4.22, being the last Sutra, denotes end of the subject as commented in श्रीभाष्य 4.4.22, सूत्राभ्यासः शास्त्रपरिसमाप्तिं द्योतयति ।।
Even in Vedas, as in तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुंण्यो भ॒वति । (तै.आ. 1.32), स॒र्वमायुं॑रयाणि स॒र्वमायुं॑रयाणि । (तै. आ. 7.42), तस्मा॑त् ब्र॒ह्मणो॑ महि॒मानं॑माप्नोति॒ तस्मा॑त् ब्र॒ह्मणो॑ महि॒मानं॑म् इत्यु॒पनिषत् (तै.आ. 6.64) indicates end of उपनिषद् portion by repeating the last phrase. Similarly, we have ओं शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ to mark the end of traditional Vedic recitation. In Sukla Yajur Veda (Satapatha Brahmana, due to Bhashika svara, we find a different accent as ओं शा॒न्तिः शा॒न्तिः शा॒न्तिः being क्तिच् प्रत्यय instead of क्तिन् in Krishna Yajur Veda.

There are also other types of repetition of sentences (in forward as well as reverse order) found in Vedic literature as the following :

<u>आम्रेडितं</u> - This is a technical term to denote the second expression of the doubled sequence, as per the rule तस्य परमाम्रेडितम् (8-1-2). This is always in अनुदात्त (low-pitched) as per the rule अनुदात्तं च (8-

1-3). We have numerous examples of this in Vedic literature and also in classical one to lesser extent. For example - (in the sense of in each or in every)

यद्यदाचरति श्रेष्ठः तत्तदेवेतरो जनः । (भ.गी. 3.21), यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति (भ.गी. 4.7), धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगेयुगे । (भ.गी. 4.8), यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति । तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ।(भ.गी. 7.21), यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कळेबरम् । तं तमेवैति कौन्तेय सदा तद्भावभावितः । (भ.गी. 8.6), यो यो जल्पः स स जपः (),

आम्रेडितं द्विस्त्रिरुक्तम् (अमरकोशे 1.5.12) इति लोकेऽपि वीप्सीद्यर्थे प्रयोगः दर्शितः ।

जय जय जह्यजामजित (श्रीमद्भागवते - श्रुतिगीतायां),

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं उद्धृत्य भुजमुच्यते ।(महाभारते)

जयतु जयतु देवो देवकीनन्दनः, (मुकुन्दमाला)

जय जय श्रीसुदर्शन, जय जय श्रीसुदर्शन (सुदर्शनाष्टके), जय जय महावीर (रघुवीरगद्ये),

... परुषाणि यानि यानि ब्रवीषि माम् । तेषु तेषु वधो युक्तः .. (रा.सु.)

वृक्षेवृक्षे च पश्यामि चीरकृष्णाजिनाम्बरम् । (रा.आ.)

येन येन वियुज्यन्ते प्रजाः स्निग्धेन बन्धुना । स स पापादृते तासां दुष्यन्त इति घुष्यताम् । (अभिज्ञानशाकुन्तले)

सुदुष्करेण शोचेद्यो येन येनेष्टहेतुना । स स तस्याहमेवेति चरमश्लोकसंग्रहः ।।(श्रीमद्रहस्यत्रयसारे)

वादेवादे जायते तत्वबोधः, चन्दनं न वनेवने, मुण्डेमुण्डे मतिर्भिन्ना तुण्डेतुण्डे सरस्वती,

नमो नमो यामुनाय यामुनाय नमो नमः, नमोनमो वाङ्मनसातिभूमये नमोनमो वाङ्मनसैकभूमये । नमोनमोऽनन्तमहाविभूतये नमोनमोऽनन्तदयैकसिन्धवे । (यामुनार्याणां स्तोत्ररत्ने),

गोदा तस्यै नम इदमिदं भूय एवास्तु भूयः (पराशरभट्टपादाः)

अधिकमधिकमन्यामात्मशोभां दधानं (वरदराजपञ्चाशत्),

धारा निर्यान्त्यधिकमधिकं वाञ्छितानां वसूनाम् (श्रीस्तुतौ)

तं का॒लेका॑ल॒ आग॑ते यजते । (तै.ब्रा. 3.2.9)

वसन्तेवसन्ते ज्योतिषा यजेत (श्रौ.सू.)

[The *counter-examples* are - (where the second doublet is not अनुदात्त) - विश्वे॑ दे॒वा विश्वे॑ देवाः । (तै.सं. 4.1.11), शि॒वँ॑शि॒वम् (तै.ब्रा. मन्त्रप्रश्ने 2.15), पयः॒ पयः॑ । (तै.ब्रा. 3.7.1), तस्यं॑ स॒त्यँ स॒त्यम॑भवत् । (तै.ब्रा. काठके 3.3), उ॒भयं॑ व्र॒तं व्र॒तं च॒ मे (तै.ब्रा. मन्त्रप्रश्ने 2.5), सुबी॑रिण॒ सृज॒ सृज॒ शुन॑क .. (तै.ब्रा. मन्त्रप्रश्ने 2.16), मा॒ मा मा॑ हिँ॑सीः (तै.सं. 1.3.3), ते ते॑ दे॒हं क॑ल्पयन्तु । (तै.आ.

1.27), यद्यावं इन्द्र ते श॒तँ श॒तं भूमी॑रु॒त स्युः । (तै.आ. 1.7.5), दे॒वं दे॒वम॑वर्धयत् (तै.ब्रा. 2.6.20.1,5) - अत्र प्रथमपदं प्रथमान्तं, द्वितीयं द्वितीयान्तम्, अतः नात्र आम्रेडितम् । बर्हिषः विशेषणत्वात् देवम् इति नपुंसके रूपं प्रथमान्तं द्रष्टव्यम् । [भजन्ति विबुधा मुधा हि अहह कुक्षितः कुक्षितः (वैराग्य पञ्चके वेदान्तदेशिकाः) where the first is to be dissolved as कुक्षि-तः 'for the sake of stomach', i.e, livelihood, and the second as कु-क्षितः 'the kings' etc. All श्लेष-s or double entendres are not repetitions as the word split is different].

With indeclinables -

इ॒हेहै॑षां कृणुत॒ भोज॑नानि (तै.सं. 1.8.21), पुनः॑पुनरि॒व॒ ह्ययं लो॒कः (तै.सं. 6.5.11), स॒विता च॑ पुनन्तु॒ पुनः॑पुनः (तै. आ. 6.1.7), अत्रा॑त्र॒ वै मृ॒त्युर्जा॑यते । यत्र॑यत्रै॒व (तै. ब्रा. 1.7.7), यत्र॑यत्र जातवेदः सं॒ब॒भूथ॑ । (तै.ब्रा. 1.2.1), यथा॑यथास्य॒ श्रप॑णं॒ तथा॑तथा । (तै.ब्रा. 3.6.6), तं यथायथोपासते तथैव भवति । (मुद्गलोपनिषत् - तत्क्रतुन्यायः), but as per 8-1-14, य॒थाय॒थन्नौ॑ व्रतपते (तै.सं. 1.3.4), दे॒वान् य॑क्षद्यथाय॒थम् । (तै.ब्रा. 2.6.14) श्वःश्वो॒ भूया॑न् भवति (तै.सं. 1.5.9), श्वःश्वो॒ भूय॑सी॒ भव॑न्त्येति । (तै.ब्रा. 1.6.2), यदि॒तइ॑तो॒ लोमा॑नि (तै.ब्रा. 1.2.6), यदि॒तइ॑तश्चातुर्मा॒स्यानि॑ (तै.ब्रा. 3.9.2), अतो॑ऽतो॒ वा उत्त॑राणि॒ श्रेयाँ॑सि भवन्ति । (तै.ब्रा. 1.4.10), भूयो॑भूयः (तै.ब्रा. 2.8.8), नमो॒नमः॑ (तै.सं. 4.5.2), विश्रम्य विश्रम्य पुनः प्रयान्ति । (मेघदूते), प्रातःप्रातरनृतं ते वदन्ति । (ऐ.ब्रा. 5.5.6).

The आम्रेडित्s occur in all genders, endings, cases and numbers. Some examples are :

प्रथमा विभक्तिः - अह॑रहः, पुरु॑षःपुरुषः, अँ॒शुर॑ँशुः अ॒न्यो॑ऽन्यः, द्वौद्वौ॑, व्यु॒च्छन्तौ॑व्युच्छन्ती, वस्य॑सीवस्यसी, अ॒न्यद॑न्यत्, अ॒न्याअ॑न्याः, ति॒स्रस्ति॑स्रः, त्रीणि॑त्रीणि, त्रय॑स्त्रयः, चत॑स्रश्चतस्रः, परुः॑परुः, परु॑ष्परुः, पूर्वा॑ पूर्वा उत्त॑रउत्तरः, पूर्वः॑पूर्वः, नवो॑नवः, एकै॑कः, यद्यत्, ऋ॒तुर्ऋ॑तुः चित्य॑श्चित्यः, अ॒न्याऽन्या॑, अ॒न्यैऽन्ये, तत्तत्, श॒तँश॒तम्

द्वितीया विभक्तिः - धिय॑न्धियम्, अ॒ग्निम॑ग्निम्, उ॒पस॑मुपसम्, एक॑मेकम्, रात्रिँ॑ रात्रिम्, उत्त॑रामुत्तराम्, श्रेय॑सीश्श्रेयसीः, द्वौद्वौ॑, द्वेद्वे॑, एकै॑कम्, अयुं॑ङ्क्षायुङ्क्षान्, एकै॑काम्, कृ॒ष्णल॑ंकृष्णलम्, नक्ष॑त्रन्नक्षत्रम्, ति॒स्रस्ति॑स्रः, त्रीणि॑त्रीणि, च॒त्वारि॑चत्वारि, किंकि॑म्, भूतिं॑भूतिम्, गात्र॑ंगात्रम्, कर्म॑ कर्म, रोह॑ँ रोहम्, तन्तम् (शुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिन सं. 8.47), य॒ज्ञँय॑ज्ञम्, शिरः॑शिरः, यय्यँ॑म्, अ॒न्यम॑न्यम्, सदः॑सदः, इ॒षु॒मा॒त्रमि॑षुमात्रम्, परुः॑परुः, रू॒पंरू॑पम्

तृतीया विभक्तिः - धि॒याधि॑या, अया॑तयाम्नियाऽयातयाम्निया, येन॑येन, तेन॑तेन, एकै॑कया, एक॑यैकया, काण्डे॑नकाण्डेन

चतुर्थी विभक्तिः - धाम्ने॑धाम्ने, यजु॑षेयजुषे, वि॒शेवि॑शे, दि॒वेदि॑वे, यस्मै॑यस्मै, कामा॑यकामाय

पञ्चमी विभक्तिः - सर्व॑नात्सवनात्, धाम्नो॑धाम्नः, ऋषे॑र्ऋषेः, अङ्गा॑दङ्गात्, लोम्नो॑लोम्नः, स॒व॒न॒मु॒खात्स॑वनमुखात्, लो॒काल्लो॑कात्, कर्म॑णःकर्मणः, काण्डा॑त्काण्डात्, परु॑षःपरुषः, ह॒विषो॑हविषः

षष्ठी विभक्तिः - प॒थस्प॑थः, य॒ज्ञस्य॑यज्ञस्य, दे॒वस्य॑देवस्य, अन्न॑स्यान्नस्य, होतु॑र्होतुः, त्र॒या॒णां॑त्रयाणाम्, अ॒न्यस्या॑न्यस्य

सप्तमी विभक्तिः - सवनमुखेसवनमुखे, द्यविद्यवि, वाजेवाजे, उक्थउक्थे, नीथेनीथे, पर्वणिपर्वणि, कालेकाले, यज्ञेयज्ञे, लोकेलोके, सवनेसवने, मासिमासि, चतुषुचतुषु, यज्ञमुखेयज्ञमुखे, अङ्गेअङ्गे, परुषिपरुषि, भवेभवे,

शृङ्गेशृङ्गे, ऋतुमुखऋतुमुखे, योगेयोगे, लोमल्लोमन्, पदेपदे, विवर्तनेविवर्तने, श्रेयसिश्रेयसि, निकामेनिकामे, दमेदमे, वनेवने, रणेरणे, स्तुकेस्तुके, काण्डेकाण्डे, प्रयाजेप्रयाजे, चित्याँश्चित्याम्, यूथेयूथे, हवेहवे

संबोधन (प्रथमा) विभक्तिः - असावसौ, असावेहि, असावेहि, असावेहि, अरण्यान्यरण्यान्यसौ । (तै.ब्रा. 2.5.5), आत्मन्नात्मन्नित्यामन्त्रयत । (तै.ब्रा. 2.3.11), मूलमूलेति खिन्ने (प्रातरनुसन्धेये)

Same words in different meanings -

1. इयत्यग्रे जुहोति/हरति । अथेयत्यथेयति । (तै.सं. 5.4.3; ब्रा. 1.1.5). Here, the sense gets completed by gestures or physical action to correspond to the word इयति (lit. 'upto this') each time it is used. (e.g, upto knee, navel, neck etc. as in जानुदघ्न, नाभिदघ्न, ग्रीवदघ्न).

2. (उभये वा एते प्रजापतेरध्यसृज्यन्त । देवाश्चासुराश्च । तान् न व्यजानात् ।) इमेँऽन्य इमेँऽन्य इति । (तै. ब्रा. 1.4.1). Though both angels and demons were created by 'Prajapati', he didn't distinguish between them, 'these are different', 'these are different'. Here, these refers to angels and demons respectively by the rule यथासंख्यमनुदेशः समानाम् (1-3-10). Also, in the following - (तान्यष्टादशाहानि संपद्यन्ते) नवान्यानि नवान्यानि (तै.सं. 7.4.11) where of eighteen days, first nine and next nine days are meant by 'other nine', 'other nine', असावसौ । (तै.ब्रा. 3.5.3), असावेहि । असावेहि । असावेहि । (तै. आ. 7.8;8.7), lit. 'you come', 'you come' etc. addressing different persons/by different names, अमुं मा हिँसीरमुं मा हिँसीरिति (तै.ब्रा. 3.7.2), 'don't hurt him', 'don't hurt him' (another). सजूर्विश्वेभिर्देवैः सजूर्देवैः सजूर्देवैर्वयोनाधैः(तै.सं. 4.3.3) इत्यत्र सजूर्देवैः इति नाम्रेडितम्, विश्वे देवाः, देवाः, वयोनाधाः देवाः इति पर्यायत्रयस्य सत्त्वात् ।

In the same meaning -

तद्धि तपस्तद्धि तपः । (तै.आ. 5.9), उप ते नमः । उप ते नमः ।(तै.ब्रा. 3.7.6), परिधत्त धत्त वाससैनं (मन्त्रप्रश्ने 2.2) etc.

Also, in singing of Saman-s, repeating thrice (as also in music, dance etc.) is a norm, where repetition is an embellishment and not treated as a blemish. In Taittireeyopanishad also, mentioning Saman-s being recited blissfully by the liberated soul, we have:

हा(3)उ॒ हा(3)उ॒ हा(3)उ॑ ।

अ॒हमन्नम॒हमन्नम॒हमन्नम् । (तै.आ. 5.15)

अ॒हमन्नादो॒ऽहमन्नादो॒ऽहमन्नादः । (तै.आ. 5.15)

अ॒हꣳश्लोककृद॒हꣳश्लोककृद॒हꣳश्लोककृत् । (तै.आ. 5.15).

All these four sentences have the words repeated thrice.

In the contexts of अभिचार/प्रायश्चित्त also, we have repetition found thrice as in :

भूर्भु॒वस्सु॒वोभूर्भु॒वस्सु॒वोभूर्भु॒वस्सु॒वः॑ ।

भुवौँद्धायि॒भुवौँद्धायि॒भुवौँद्धायि ।

नृम्णायिनृ॒म्णं॑नृम्णायिनृ॒म्णं॑नृम्णायिनृ॒म्णम् ।

नि॒धाय्यो॑वायिनि॒धाय्यो॑वायिनि॒धाय्यो॑वायि । (तै.आ. 7.40)

All these four sentences have the words repeated thrice. ए अ॒स्मे अ॒स्मे । (तै.आ. 7.40) has partial repetition to end the exorcism.

In फलीकरणहोम, a domestic ritual performed with the powdered chaff of grain, to ward off effects of evil forces, the oblations are prescribed to be given with स्वाहा repeated thrice. For example, अग्ने॒ अक्षी॑णि नि॒र्दह॒ स्वाहा॒ स्वाहा॒ स्वाहा॑। (तै.ब्रा. मन्त्रप्रश्ने 2.14) while performing the संस्कार.

Cases of the same group of words used in forward and reverse directions (for emphasis, mainly) are - अ॒ग्निर्ज्योति॒र्ज्योति॑र॒ग्निः, सूर्यो॒ ज्योति॒र्ज्योति॒स्सूर्यः॑ (तै.ब्रा. 2.1.5), उ॒लेन॒ परि॑षीतोऽसि॒ परि॑षीतोऽस्यु॒लेनं॑ । (मन्त्रप्रश्ने 2.22), कामाव॑कीर्णो॒ऽस्म्यव॑कीर्णोऽस्मि काम, कामाभि॑द्रु॒ग्धोऽस्म्यभि॑द्रु॒ग्धोऽस्मि काम (तै.आ. 2.18), ब्र॒ह्मा हि परः॒ परो॑ हि ब्र॒ह्मा (तै.आ. 6.62), स॒त्यं पर॒ं परँ॑ स॒त्यं (तै.आ. 6.62), स्वाहा॑ पि॒त्रे पि॒त्रे स्वाहा॒ स्वाहा॑ पि॒त्रे पि॒त्रे स्वाहा॑। (मन्त्रप्रश्ने 2.21), अध्रि॑गो शमी॒ध्वम् । श॒मी॒ध्वम॑ध्रिगो । (तै.ब्रा. 3.6.6), दे॒वीस्ति॒स्रस्ति॒स्रो दे॒वीः । (तै.ब्रा. 3.6.13), देवाः॑ पितरः॒ पित॑रो देवाः (तै.ब्रा. 3.7.5), दिशो॑ मे कल्पन्ताम् । कल्प॑न्तां मे॒ दिशः॑ । (तै.ब्रा. 3.7.5), पुरु॑षसम्मितो य॒ज्ञः । य॒ज्ञः पुरु॑षसम्मितः । (तै.ब्रा. 3.7.11), अग॑न्म॒ सुवः॒ सुव॑रगन्म (तै.सं. 1.6.6), स्वाहा॑ दे॒वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॒ स्वाहा॑ (तै.सं. 3.1.4), इडोप॑हूता । उप॑हूतेडा॑ । (तै.ब्रा. 3.5.8), सुवो॒ रोहा॑व॒ रोहा॑व॒ हि सुवः॑ (तै.सं. 1.7.9) - here the word हि occurs in the reversed sequence additionally, but the sense is the same as it resembles a rhetoric article like 'haven't we' or 'indeed'.

It should be noted that this repetition is distinct from the ascending and descending orders of hymns used in Vedic sacrifices as found in प्रवर्ग्य-ब्राह्मण, पृथिवी समित् ... द्यौस्समित्, द्यौस्समित् .... पृथिवी समित् । (तै.आ. 7.41) or in काठक-चयन, दिवं मे यच्छ .. पृथिवीं मे यच्छ, पृथिवीं मे यच्छ .. दिवं मे यच्छ ।(तै.ब्रा.काठके 1.4) etc.

Conclusion

The study of reduplication in Sanskrit supports the idea that Sanskrit was spoken in those days. For the rule क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः (3-4-2). The Vedic example is :- .. देहि देहि ददापयिता मे शुध्यन्तां ... (तै.आ. 6.60), where, the commentary by भट्टभास्कर reads - उपलक्षणत्वात् कुरुष्व कुरुष्वेति कारयिता सर्वप्रवृत्तिहेतुर्महान् । क्रियासमभिहारे लोट् । यथाविध्यनुप्रयोगः इति ददातेर्लोडन्तस्यानुप्रयोगः । अत्र दानस्य क्रियासमभिहारः, न तु दापनायाः, तेन दापय दापय इति नोक्तम् ।, while लुनीहि लुनीहि इति लुनाति, is a colloquial form. (पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः । इतीव चक्रे नमुचिद्विषा बली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्दिवं दिवः ।। in शिशुपालवध of माघ has the sense, but not the reduplicated expression).

B. Accent-changes

Suffixes differing only in 'it'-s, i.e, anubandha-s, denoting different accents, like, य-यत्, आचार्यः, आचार्यो मा प्राहैषीत् ।(तै.काठके), आचार्यः - अग्निरांचार्यस्तवं । (तै.एकाग्निकाण्डे), उपास्यम् । तव्यत्तव्यानीयरः (3.1.96), उपासितव्यम्, स्वेतव्यमिति सु-एतव्यम् । कर्तव्यम् । अध्येतव्यः । क्तिन्-क्तिचौ, शान्तिः, शान्तिः, जयः, विजयः, वेदः, वेदः, तृन्-तृचौ, धाता, दाता, दाता, आद्युदात्त, अन्तोदात्तभेदाः । ञ्नित्यादिर्नित्यम् (6.1.197), चितः (6.1.163).

तिङ्ङतिङः (8.1.28), यद्वृत्तान्नित्यम् (8.1.66), निपातैर्यद्यदि ... (8.1.30), चवायोगे प्रथमा (8.1.59), एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् (8.1.65), अनुदात्तं पदमेकवर्जम् (6.1.158), अनुदात्तं सर्वमपादादौ (8.1.18), योहिप्राप्तिः - यो हि यद्यतो यावत् सोमे सोममुभयान् विमुक्तः सौम्यो यदि यानि येन यत्र यस्य यस्मिन् ययोर्येषां यासां यथा यस्मात् कस्मात् तेषां आसप्तमपरपदात् स्वरितं वा समासं वा अन्तोदात्तं वा भवति ।

प्रजां पशून् प्राणो वसन्ताय प्र वै सपूर्वश्च । द्विवष्टा सोमं तेभ्यः पूर्वं यदग्नेः यत्सौम्यो ब्रह्मवर्चसं यतः पुरोडाशो यच्छ्रोर्यत्पुरीषं यदन्तरिख्षं यत्त्रैधातवीयं यद्द्वादशोद्यामं पश्चात्सृष्टꣳ हि पुनर्यद्दशममहः यच्चतुर्थमहः यत्पञ्चममहः

यथ्षष्ठमहर्यथ्सप्तममहस्सोममरक्षन्थ्सोममाहरन्थ्सोममघ्नंस्तस्मिन्नुत्क्रोधो न ह्यासामिति वर्जयित्वा ।। (षड्विंशतिसूत्रम्)

Examples for these are -

यः - यौंऽस्मान्धूर्वति (1-1-5)

हि - हि वाꣳ सुहवा जोहवीमि (1-1-26)

यत् - यच्छ्वक्रवाम (1-1-27), यद्वद्धातृव्यस्याभिध्यायेत् (1-7-20), यत्कामास्ते जुहुमः (1-8-28,3-2-22), यत्काम एनाञ्जुहोति (5-7-11)

यतः - यतौ व्रतानि पस्पृशे । (1-3-11)

यावत् - यावदग्निहोत्रमासीत्, यावदग्निष्टोमेनोपाप्नोति, यावदुक्थ्येनोपाप्नोति (1-6-29), यावदतिरात्रेणोपाप्नोति (1-6-30), यावदूर्ध्वः पराविध्यति (2-4-36), यावदेवा{स्या}स्ति (2-5-23,{3-5-29},6-3-9,{7-3-6,7-5-14}),

यावद्य स सिन्धवो वितस्थुः । (3-2-23), यावदियः संलावृकी त्रिः परिक्रामति (6-2-23), [यावदेव भेषजं तेन करोति (6-4-39) तच्छब्दयोगात् न?; यावत्सूतः सं वपति (6-1-57) इति तु न योग्यम् ।];

{यावच्छः - यावच्छो वै रेतसस्सिक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विकरोति (1-5-36/37)

यावतः - यावतोऽश्वान्प्रतिगृह्णीयात् (2-3-46), यावतः प्रस्कदं पांसून्संगृह्णात् (2-6-58), यावत एव पशूनभि दीक्षेत (6-1-31)

यावतीः - यावतीः समा एष्यन्मन्येत (2-3-45),यावतीर्वाऽऽसामहे (7-5-7) [वाक्यादिः?]

यावद्भिः - यावद्भिर्वै राजाऽनुचरैरागच्छति (6-2-2)

यावन्तः - यावन्तो गृह्याः स्मः (1-8-10), यावन्तोऽस्य रथास्स्युः (3-4-23), यावन्तो वै देवा यज्ञायापुनत (6-1-10)

यावन्तं - यावन्तं मिमीते (6-1-64)}

*सोमे - सोमे प्र स्रुचोऽहरन्न, स्तरः हरति (6-3-27) [प्र यूपं - अनेकान्वयि?] [सोमेऽपोर्णुते (6-1-19), सोमे मैत्रावरुणाय दण्डं प्रयच्छति (6-1-25), सोम उपैति (6-2-18),

सोमेऽध्वर्युः प्रत्यङ्क्सदोऽतीयात् (6-3-6)?], [सोमे सोममभिगृह्णाति (6-5-25), सोमे हन्यमाने यज्ञो हन्यते (6-6-35) अत्र न?]

*सोमम् - प्रत्येव सोमं स्थापयति (3-1-8) [प्रति स्तोमं, प्रत्युक्थानि - अनेकान्वयि?]

*उभयान् - उभयानन्तराऽपक्रम्यातिष्ठत् (6-2-36) ['ह्येषा रूपं कृत्वा' इति हिपूर्वत्वमत्र युक्तम्!], उभयानन्वाभजत, अन्वाभजति (6-4-28,29) ['ये चावरे तान्' इति यद्वृत्तपूर्वत्रमत्र युक्तम्]

[उभयान्प्रीणाति । (3-1-16,5-4-20,5-5-46), उभयानन्तराऽपक्रम्यातिष्ठत् (6-2-34)?]

*विमुक्तः - विमुक्तोऽन्योऽनड्वान्भवति (6-2-1)[समर्थेन अन्यशब्देन स्वरभेदः], [यथा विमुक्तं पुनर्युनक्ति (6-5-34) इत्यत्र 'यथा'योगात् स्वरभेदः]

*सौम्यः - (यत्) सौम्यो भवति (2-3-12,6-6-26) [यद्वृत्तात्] [पवित्रं वै सौम्य आत्मानमेव पवयन्ते (6-6-27) अत्र न] [*चिह्निताः कोष्टकान्तर्दर्शितप्रकारेण आख्यातस्वरभेदे न पृथग्घेतवः]

यदि - यदि नो जेष्यन्ति (1-5-1)

यानि - यानि घर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति (1-1-11)

येन - येन॒ विश्वा॒ः परि॒ द्विषो॑ वृ॒णक्ति॑ (1-2-17), येन॑येन॒ छन्द॒सा॒ऽनु॒ प्रायु॑ङ्क्त (7-4-15)

यत्र - यत्र॑ पी॒पर॑त् (1-6-48), यत्र॑यत्र॒ न्यक्रा॑मत् (2-6-36), यत्र॑यत्र का॒मय॑ते (4-6-28), यत्र॑य॒त्राव॑सत् (5-1-4), यत्र॑यत्रै॒व मृ॒त्युर्जाय॑ते (5-6-11)

यस्य - यस्या॒मति॒र्भा अदि॑द्युतत् (1-2-13)

यस्मिन् - यस्मि॒न्थ्सꣳ सौभ॑गानि दधि॒रे (1-3-26)

ययोः - ययो᳚ः प्रा॒णोऽसि॑ (2-3-38)

येषां - येषा᳚ं भा॒गः स्थ(1-3-23)

यासां - यासा॒ꣳ॒ राजा॒ वरु॑णो॒ याति॑, यासा᳚न्दे॒वा दि॒वि कृ॒ण्वन्ति॑ (5-6-1; ए. 1-2)

यथा - यथा॑ शार्या॒ते अपि॑बः (1-4-19)

यस्मात् - यस्मा॑दे॒व योने᳚ः प्र॒जाप॑तिः प॒शूनसृ॑जत (2-4-33)

*कस्मात् - कस्मा᳚थ्स॒त्याद॑न॒स्थिके॑न प्र॒जाः प्र॒वीय॑न्ते (6-1-46), कस्मा᳚थ्स॒त्यादेक॑पात्रा द्विदे॒वत्या॑ गृ॒ह्यन्त᳚ (6-4-39) [अन्यत्र चतुर्दशस्थलेषु प्रश्नार्थक इति साकाङ्क्षवाक्यत्वमेव हेतुः ।]

अथ वर्जनीयाः -

द्वि त्वष्टा - वीन्द्र॒ꣳ॒ सोम॒माह॑रत् (2-4-36,2-5-8), य॒देवादः सोम॒माह॑रत् (6-1-42),

सोमम्, तेभ्यः पूर्वं - सोम॑मरख्ष॒न्तेभ्योऽधि॒ सोम॒माह॑रन्न् (6-1-70), सोम॑मरख्षन्न् (6-3-2)

यदग्नेः, यत्सौम्यो ब्रह्मवर्चसं - यत्सौ॒म्यो ब्र॑ह्मवर्च॒सन्तेन॑ कृ॒ष्णग्री॑व आग्ने॒यो भ॑वति (2-1-14) [आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वात् न]

[यत्सौ॒म्यो ब्र॑ह्मवर्च॒सन्तेना᳚ग्ने॒यस्य॑ च सौ॒म्यस्य॑ चै॒न्द्रे स॒माश्ले॑षयेत् (2-3-16) आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वेऽपि चकारयोगात्?]

यतः पुरोडाशः - य॒तः पु॑रो॒डाश॑ः कू॒र्मो भू॒त्वाऽनु॒ प्रास॑र्पत् (5-2-44) [अत्र यतः इति सुबन्तम्, अतः स्वरभेदे न स्वरूपयोग्यत्वम्]

यद्वेणोः - यद्वेणो᳚ः सु॒षि॒रꣳ सु॑षि॒राऽग्नि॑र्भवति (5-1-4) [वाक्यभेदः]

यत्पुरीषं - यत्पुरी॑षम॒ग्निमे॒व वै᳚श्वान॒रश्चि॑नुते (5-6-26) [वाक्यभेदः]

यदन्तरिख्षं - य॒दन्तरि॑ख्ष॒न्तदु॑ मे पि॒ताऽभू᳚त् (3-5-16) [आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वात् न]

यत्त्रैधातवीयं - यत्त्रैधा॒तवी॒य॑ कामा॑यकामा॒य प्रयु॑ज्यते, सर्वे᳚णे॒व य॒ज्ञेन॑ यजते (2-4-31,32,34) [वाक्यभेदः]

यद्द्वादशोद्यामं - यद्द्वाद॑शोद्यामꣳ सव्वँ᳚थ्स॒रेणै॒व मौ॒ञ्जं भ॑वति (5-1-55) [वाक्यभेदः]

पश्चात्सृष्टꣳ हि - प॒श्चा॒त्सृ॒ष्टꣴ ह्येका॑दशानूया॒जान् य॑जति (6-3-62) [वाक्यभेदः]

पुनर्यद्दशममहः - यद्द॑श॒ममह॑र्दश॒मेऽह॑न्नैन्द्रवाय॒वो गृ॑ह्यते (7-2-31) [वाक्यभेदः]

यच्चतुर्थमहः - यच्च॑तु॒र्थमह॒स्तस्मि॑न्नाग्रय॒णो गृ॑ह्यते (7-2-32) [आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वात् न]

यत्पञ्चममहः - यत्प॑ञ्च॒ममह॒स्तस्मि॑न्नैन्द्रवाय॒वो गृ॑ह्यते (7-2-32/33) [आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वात् न]

यथ्षष्ठमहः - यथ्ष॒ष्ठमह॒स्तस्मि॑ञ्छु॒क्रो गृ॑ह्यते (7-2-33) [आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वात् न]

यत्सप्तममहः - यत्स॑प्त॒ममह॒स्तस्मि॒न्नुथ्सृ॑जेयुः (7-5-20) [आख्यातात्पूर्वं तच्छब्दघटितत्वात् न]

सोममरख्यन्न् - सोम॑मरख्यन्न् (6-1-70,6-3-2)

सोममाहरन्न् - सोम॒माह॑रन्न् (6-1-70), सोममाहरत् (2-4-36,2-5-8,6-1-42)[?]

सोममघ्नन्न् - सोम॑मघ्नन्न् (6-2-11,6-3-40)

तस्मिन् - तस्मि॑न्प्रजाप॑तिर्वा॒युर्भू॒त्वाऽच॑रत् (7-1-14)

उत्क्रोदं - न ह्यासां - न ह्या॑सा॒मिष॒मूर्ज॒माद॑दत उत्क्रो॒दं कु॑र्वते (7-5-29) इति वर्जयित्वा ।।

तयो॑र॒न्यः पिप्प॑लं स्वा॒द्वत्त्यन॑श्नन्न॒न्यो अ॒भि चा॑कशीति | (ऋ.सं.1.164.20)

इ॒न्द्र॒श॒त्रुः, इन्द्र॑शत्रुः, स्थू॒लपृ॑षती, स्थू॒लपृ॒ष॒ती, क्षु॒द्रपृ॑षती, क्षु॒द्र॒पृ॒ष॒ती, ना॒राय॑णः, ना॒रा॒य॒णः etc. - compound words with two ways (तत्पुरुष, बहुव्रीहि) of dissolution based on accent.

युव॑भ्यः, यु॒वभ्याँ॑म्, उद॑गासीत्, रा॒ष्ट्रमाऽद॑दत, ऐति॒ सोम॑च्यु॒तमित्या॑ह॒ सोम॑च्यु॒तः॒ ह्य॑स्य॒ राध॒ ऐति॑, वि॒श्वाहाँ॑, etc. which have more than one valid sense or split by different rules.

मूलपाठे विशेषाः - त्रैस्वर्य (उदात्तानुदात्तस्वरिताः), चातुःस्वर्य (प्रचययोगेन), सप्तविधस्वरित (नित्य, अभिनिहत, क्षैप्र, प्रश्लिष्ट, पादवृत्त, प्रातिहत, तैरोव्यञ्जन), कम्प (स्वरित, उदात्त), प्लुत, रङ्ग, स्वरभक्त्यादयः । तेषां कृते वेदाङ्गव्याकरणस्य अवश्यज्ञातव्यता वर्तते ।

पदपाठे विशेषाः - त्रिविधाः इतिगाः - उपसर्गाः, प्रगृह्याः, इङ्ग्याः च । तेषु उपसर्गानेकत्वे विशेषाः, प्रगृह्यानामेव इङ्ग्यत्वे विशेषाः इत्यादयः अवधेयाः ।

C. Figures of speech or allegory

I. उपमालङ्कारः - तत्र वाचकाः यथा, इव, न (अपादादिः), चित्, यादृक्, तथा, एवं, एवा, तादृक् इत्यादयः । Allegories like Simile, as in the use of यथा(ऽ)सादृश्ये । (2.1.7).

य॒था॒ (पादान्ते सर्वानुदात्तः) - तिष्ठ॑न्ति स्वा॒रुहो॑ यथा । (तै.सं. 1.6.12.2), तं ने॒मिमृ॒भवो॑ यथा (2.6.11.1), परा॑वर्भा॒र॒भृद्य॑था (2.6.11.3), आ सवँ॑ स॑वि॒तुर्य॑था(3.1.11.8), यच्चि॒द्धि ते॒ विशो॑ यथा (3.4.11.6), पुरा जी॑व॒गृभो॑ यथा (4.2.6.2), र॒यिर्वी॒रव॑तो यथा । (तै.ब्रा. 2.4.8.1) एषः सादृश्यार्थकः ।

यथाँ॑ आद्युदात्तः. यथाँ॑ - ता॒दृक् (ए॒व) तत्, यथाँ॑ - ए॒वम् .. । [pairing words].

As a first member of a compound, it has a specific sense of conformance to propriety or that of not violating the connected noun sense. Examples are :-

समासे (अनतिक्रान्तार्थे) - यथायजुः, यथायथम्, यथापूर्वम्, यथाकामम्, यथादेवतम्, यथाभागम्, यथायतनम्, यथायतनात्, यथाशरीरम्, यथालोकम्, यथान्युप्तम्, यथाऽवकाशम्, यथावशम्, यथासृष्टम्, यथोदितम्, यथासवनम्, यथास्थानम्, यथाशक्ति, यथासुखम्, यथावट्, यथानामम्, यथर्तु, यथास्तोमं, यथासाम, यथाछन्दसम् इत्यादि (अयथादेवतम्, अयथापूर्वम् इत्यादि नञि च) ।

We compile some of these occurrences below for detailed understanding.

0. यथा - तथा -- तै.सं. 1.5.9.5, 2.5.5.6, 7.4.5.1 - यथा खलु वै श्रेयानभ्यारूढः कामयते तथा करोति

तै.ब्रा. 2.7.15.4,5 - यथाऽसा राष्ट्रवर्धनः । तथाबा सविता करत् ।

3.6.6.4 - ताविमं पशुः श्रपयतां प्रविद्वाःसौ । यथायथाऽस्य श्रपणन्तथातथा । [उपनिषत्सु च - तं यथायथोपासते तथैव भवति । (छा.उ.)]

तै.आ. 5.11.4 - यथा ते तत्र वर्तेरन् । तथा तत्र वर्तेथाः ।.. यथा ते तेषु वर्तेरन् । तथा तेषु वर्तेथाः ।

यादृक् - तादृक् - यादृगेव ददृशे तादृगुच्यते (ऋ.सं. 5.44.6)

यादृगिव वै देवेभ्यः करोति तादृगिवास्मै देवाः कुर्वन्ति । (ऐ.ब्रा. 3.1.6)

It is also noted that in the pair यथा and तथा, तथा is seen first, i.e, before यथा, almost as a norm and after यथा, generally एवम् is seen more often used.

(छन्दसि परेऽपि । (1.4.81), व्यवहिताश्च । (1.4.82) इत्ययमंशः उपसर्गवत् अन्यत्रापि बहुत्र उपयुक्तः वेदेषु । इन्द्रा यो अग्नी सहुरी सपर्यात् । (तै.सं. 4.2.11.1), विष्णू अगन्वरुणा पूर्वहूतौ । (तै.ब्रा. 2.8.4.5) इत्यादिषु समासघटकपदविषयेऽपि इत्यादि बोध्यम् ।)

तै.सं. 2.3.5.1 - सोऽब्रवीदृतममीष्व यथा समावच्छ उपैष्याम्यथ ते पुनर्दास्यामीति

3.5.2.1 - सोऽब्रवीद्वाह्मणं ते वख्यामि यथा त्वत्पुरोहिताः प्रजाः प्रजनिष्यन्ते

5.5.2.4 - सोऽब्रवीत्तथा वा अहं करिष्यामि यथा त्वा नातिधख्यतीति ।

तै. ब्रा. 1.1.4.6 - साऽब्रवीदिडा मनुम् । तथा वा अहं तवाग्निमाधास्यामि । यथा प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे।

2.8.6.9 - एवा बभ्रो वृषभ चेकितान । यथा देव न हृणीषे न हसि ।

3.1.1.2 - सा नो यज्ञस्य सुविते दधातु । यथा जीवेम शरदस्सवीराः ।

3.1.1.11 - तन्नो देवासो अनुजानन्तु कामम् । यथा तरेम दुरितानि विश्वा।

एकाग्निकाण्डे - 1.8 - अयमग्निर्गृहपतिस्सुसꣳसत्पुष्टिवर्द्धनः । यथा भगस्याभ्यां ददद्रयिंपुष्टिमथो प्रजाम् । .. प्रजायां आभ्यां प्रजापत इन्द्राग्नी शर्म यच्छतम् । यथैनयोर्न प्रमीयातां उभयोर्जीवतोः प्रजा ।

1.17 - समजैषमिमा अहꣳ सपत्नीरभिभूवरीः । यथाऽहमस्य वीरस्य विराजामि धनस्य च ।

2.1 - तेन ब्रह्माणो वपतेदमस्यायुष्माञ्जरदष्टिर्यथाऽसदयमसौ ।

1. यथा - तादृक् (एव) तत्

तैत्तिरीय संहिता

1.5.2.3 - यथा वामं वसु विविदानो गूहति तादृगेव तत्.. यथा वामं वसु विविदानः प्रकाशं जिगमिषति तादृगेव तत्

1.5.7.4 - यथा पापीयाञ्छ्रेयस आहृत्य नमस्यति तादृगेव तत्

2.2.5.5,6 - यथा जनं यतेऽवसं करोति तादृगेव तत्

2.3.13.3 - यथाऽऽविद्धं निष्कृन्तति तादृगेव तत्

2.5.8.6 - यथा बहिःपरिधि स्कन्दति तादृगेव तत्

3.2.9.5 - यथाऽऽयतया समृच्छते तादृगेव तत्, .. यथा धावद्भ्यो हीयते तादृगेव तत्

3.4.10.3 - यथा प्रयाते वास्तावाहुतिं जुहोति तादृगेव तत्.. यथा क्षेम आहुतिं जुहोति तादृगेव तत्

3.4.10.4 - यथा यज्ञवेशसं वाऽऽदहनं वा तादृगेव तत्

5.2.2.4 - यथातिथय आगताय सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते तादृगेव तत्

5.3.7.2 - यथा जायामानीय गृहेषु निषादयति तादृगेव तत्

5.4.10.5 - यथा व्याघ्रꣳ सुप्तम्बोधयति तादृगेव तत् .. यथा वसीयाꣳसम्भागधेयेन बोधयति तादृगेव तत्

5.4.6.1 - यथा जनं यतेऽवसं करोति तादृगेव तत्

5.5.1.6 - यथा सामि गर्भोऽवपद्यते तादृगेव त्

5.6.6.2 - यथा ब्रूयादेतन्मे गोपायेति तादृगेव तत्

5.6.9.1 - यथा सवात्प्रत्यवरोहति तादृगेव तत्

6.1.3.3 - यथा वसीयाꣳसम्प्रत्यपोर्णुते तादृगेव तत्

6.1.8.5 - यथा गृहेषु निधत्ते तादृगेव तत्

6.1.9.1 - यथाऽऽस्याद्विस्सितं निष्खिदति तादृगेव तत् .. यथाऽख्यन्नापन्नं विधावति तादृगेव तत्

6.2.1.1 - यथाऽनागतायातिथ्यं क्रियते तादृगेव तत्

6.2.5.5 - यथा योनेर्गर्भः स्कन्दति तादृगेव तत्

6.5.9.3 - यथा विमुक्तम्पुनर्युनक्ति तादृगेव तत्

6.5.10.1,2 - यथा पिता पुत्रं ख्षित उपधावति तादृगेव तत् .. यथा पुत्रः पितरं ख्षित उपधावति तादृगेव तत्

6.5.10.3 - यथा वस्यंस आहरति तादृगेव तत् .. यथा वस्यंस आहृत्य प्राह तादृगेव तत् .. यथा वस्यंस उपनिधायापक्रामति तादृगेव तत्

6.6.7.1 - यथा मृतायानुस्तरणीं घ्नन्ति तादृगेव तत्

7.2.2.3 - यथा प्रत्तां दुहे तादृगेव तत्

7.2.8.6 - यथा वहीयसा प्रतिसारं वहन्ति तादृगेव तत्

7.5.3.2 - यथा मध्ये समुद्रस्य प्लवमन्वर्जेयुस्तादृक्तत्

तैत्तिरीय ब्राह्मणम्

1.1.6.4 - यथात्मा स्यात् । नाङ्गानि । तादृगेव तत् । .. यथाऽङ्गानि स्युः । नात्मा । तादृगेव तत् ।

1.1.6.8 - यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत् । तादृक्तत् ।*

1.1.9.9 - यर्थर्षभाय वाशिता न्याविच्छायति । तादृगेव तत् ।

1.1.10.6 - यथा ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाय गृहानेति । तादृगेव तत् ।

1.3.1.4 - यथा सुप्तं बोधयति । तादृगेव तत् ।

1.3.1.5,6 - यथोपाꣳशु नष्टमिच्छति । तादृगेव तत् । .. यथा नष्टं वित्त्वा प्राहायमिति । तादृगेव तत् ।

1.5.2.6 - यथा पापाहे कुरुते । तादृगेव तत् ।

1.6.9.7 - यथाऽग्निꣳ स्विष्टकृतय्यँजति । तादृगेव तत् ।

1.6.10.5 - यथा जनय्यँतेऽवसङ्करोति । तादृगेव तत् ।

2.1.2.9 - यथा दिवा प्रजानन्नेति । तादृगेव तत् ।

2.1.2.12 - यथाऽतिथये प्रद्रुताय शून्यायावसथायाहार्यꣳ हरन्ति । तादृगेव तत् । .. यथा प्रार्थं मोघसं परिवेविष्टि । तादृगेव तत् ।।

2.1.3.6,7 - यथाऽन्यस्मा उपनिधाय । अन्यस्मै प्रयच्छति । तादृगेव तत् ।

2.1.3.9 - यथाऽतिथिञ्ज्योतिष्कृत्वा परिवेविष्टि । तादृगेव तत् ।

3.2.8.2,3 - यथा सुवृष्ट इमामनुविसृत्य । आप ओषधीर्महयन्ति । तादृगेव तत् ।

3.3.6.3,4 - यथा॒ सू॒त्यै का॒ल आपः॑ पु॒रस्ता॑द्य॒न्ति॑ । ता॒दृ॒गे॒व तत् ।

3.3.8.8 - यथै॒वाद॒स्सौ॒म्यै॑ऽध्व॒रे । आ॒देश॑मृ॒त्विग्भ्यो॑ दक्षि॑णा नी॒यन्तै॑ । ता॒दृ॒गे॒व तत् ।

3.8.3.4 - यथ॑र्ष॒भस्य॑ वि॒ष्टफ॑ं स॒ꣳस्क॒रोति॑ । ता॒दृ॒गे॒व तत् ।

3.8.21.3 - यथा॒ स्थू॒रिणा॑ या॒यात् । ता॒दृ॒क्तत् ।* .. यथा॒ प्रष्टि॑भि॒र्याति॑ । ता॒दृ॒गे॒व तत् ।।

3.8.22.1 - यथाऽक्षैत्र॒ज्ञोऽन्येन॑ प॒था प्र॑तिपा॒दयै॑त् । ता॒दृ॒क्तत् ।।*

3.8.22.3 - यथो॑पगा॒तार॑ उप॒गाय॑न्ति । ता॒दृ॒गे॒व तत् ।

तैत्तिरीयारण्यकम् - 8.7.3 - यथा॑ ब्रू॒याद॒मुष्मै॑ दे॒हीति॑ । ता॒दृ॒गे॒व तत् ।

ऐतरेयब्राह्मणे - 1.3.6 - यथेमान्प्राणानालुप्य शीर्षं धित्सेत्तादृक्तत्

3.1.10 - यथैव प्रवयणतः पेशः कुर्यात्तादृक्तत्, .. यथैव मध्यतः पेशः कुर्यात्तादृक्तत्, .. यथैवाव प्रच्छनतः पेशः कुर्यात्तादृक्तत्

4.1.4 - यथेह चेह चापथेन चरित्वा पन्थानं पर्यवेयात्तादृक्तत्

4.2.3 - यथैव गत्वा काष्ठामपराध्नुयात् तादृक्तत्, .. यथैव गत्वा काष्ठामभिपद्येत तादृक्तत्

4.3.6 - यथा क्षेत्रज्ञमध्वनः पुरएतारं कुर्वीत तादृक्तत्

5.2.10 - यथा पुनराग्रन्थं पुनर्निग्रन्थमन्तं बध्नीयान्मयूखं वान्ततो धारणाय निहन्यात्तादृक्तत् (यद्धारयन्धारयन्निति शंसति संतत्यै संततैस्त्यहैरव्यवच्छिन्नैर्य्यन्ति य एवं विद्वांसो यन्ति यन्ति) ।

5.5.5 - यथैकतश्चक्रेण यायात्तादृक्तत्, .. यथोभयतश्चक्रेण यान्क्षिप्रमध्वानं समश्नुवीत तादृक्तत्, .. यथा ह वा स्थूरिणैकेन यायादकृत्वाऽन्यदुपयोजनाय । एवं यन्ति ते बहवो जनासः पुरोदयाज्जुह्वत्ति येऽग्निहोत्रम्

5.5.6 - यथा कुमाराय वा वत्साय वाऽजाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक्तत्, .. यथा कुमाराय वा वत्साय वा जाताय स्तनं प्रतिदध्यात्तादृक्तत्, .. यथा पुरुषाय वा हस्तिने वाऽप्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तत्, .. यथा पुरुषाय वा हस्तिने वा प्रयते हस्त आदध्यात्तादृक्तत्

6.2.5 - यथाऽभिहेषते पिपासते क्षिप्रं प्रयच्छेत्तादृक्तत्

6.4.7 - यथा श्रान्तोऽविमुच्यमान उत्कृत्येतैवं यजमाना उत्कृत्येरन्, .. यथा दीर्घाध्व उपविमोकं यायात्तादृक्तत्

6.5.4 - यथा पुरुषं वा रेतो वा विच्छिन्द्यात्तादृक्तत्

7.1.1 - यथा सेळगा वा पापकृतो वा पशुं विमथ्नीरंस्तादृक्तत्

कठोपनिषदि - यथोदकं शुद्धे शुद्धमासिक्तं तादृगेव भवति । एवं मुनेर्विजानत आत्मा भवति गौतम ।।(2.1.15)

न्यायभाष्ये च - 2.1.31 - न्या. सू. प्रत्यक्षमनुमानम् एकदेशग्रहणादुपलब्धेः ।। 31 ।। .. तत्र यथा धूमं गृहीत्वा वह्निमनुमिनोति तादृगेव तद् भवति ।

2. यथा॑ - ए॒वम् (ए॒वा)

तैत्तिरीय संहिता

1.5.7.3 - यथा॒ वै पुरु॒षोऽश्वो॒ गौर्जीर्य॑त्ये॒वम॒ग्निराहि॑तो जीर्यति

1.6.7.1 - यथा॒ वै स॑मृतसो॒मा ए॒वं वा ए॒ते स॑मृतय॒ज्ञाः

1.6.10.5 - यथा॒ वै प॒र्जन्य॑ः सु॒वृ॑ष्टं व॒र्ष॑त्ये॒वं य॒ज्ञो यज॑मानाय वर्षति

2.1.11.3 - यथा॑ऽऽदि॒त्या वसु॑भिस्सं॒बभू॒वुर्म॒रुद्भी॑ रु॒द्रास्स॒मजा॑नता॒भि । ए॒वा त्रि॑णाम॒न्नहृ॑णीयमाना॒ विश्वे॑ दे॒वास्सम॑नसो भवन्तु ।

2.3.6.2 - यथा॑ व॒थ्सेन॒ प्रत्ता॑ं गां दु॒ह ए॒वमे॒वेमाल्लोँ॒कान्प्रत्ता॒न्कामम॑न्नाद्य॑ं दुहे

2.4.11.1 - यथा॑ पु॒रो॒डाशे॑ पु॒रो॒डाशोऽध्ये॒वमे॒व तद्वृ॒च्यध्य॒क्षरा॑णि

2.4.9.3 - यथा॑ ब्रूयादसा॒वेही॒त्ये॒वमे॒वैना॑ नाम॒धेयै॑रा च्याव॑यति

3.2.9.5 - यथा॒ वा आय॑ताम्प्र॒तीख्य॑त ए॒वम॑ध्व॒र्युः प्र॑तिग॒रम्प्रती॑ख्यते

4.3.13.2,3 - यथा॑ होत॒र्मनु॑षो दे॒वता॑ता य॒ज्ञेभि॑ः सूनो सह॒सो यजा॑सि । ए॒वा नो॑ अ॒द्य स॑म॒ना स॑मा॒नानु॒शन्न॑ग्न उश॒तो य॑क्षि दे॒वान् ।

4.7.15.7 - यथा॑ ह॒ तद्व॑सवो गौ॒र्यं॑ चित्प॒दि षि॒ताममु॑ञ्चता यजत्राः । ए॒वा त्वम॒स्मन्मु॑ञ्चा॒ व्य॑ꣳह॒ः प्राता॑र्यग्ने प्र॒त॒रां न॒ आयु॑ः ।।

5.2.8.5 - यथा॑ क्षेत्र॒विदञ्ज॑सा॒ नय॑त्ये॒वमे॒वैन॑ं कू॒र्मः सु॑व॒र्गं लो॒कमञ्ज॑सा नयति

5.3.9.1 - यथा॒ पुरु॑षस्य॒ स्नाव॑भि॒स्संत॑त ए॒वमे॒वैताभि॑र॒ग्निस्संत॑तः

5.3.10.1,2 - यथा॒प्सु ना॒वा सं॒यात्ये॒वमे॒वैताभि॒र्यज॑मान इ॒माल्लोँ॒कान्थ्सं या॑ति

5.3.10.3 - यथा॒सौ दे॒वाना॑ꣳ रोच॑त ए॒वमे॒वैष म॑नु॒ष्या॑णाꣳ रोचते

5.4.3.1 - यथा॑ व॒थ्सो जा॒तः स्तन॑म्प्रे॒फ्सत्ये॒वं वा ए॒ष ए॒तर्हि॑ भा॒ग॒धेय॒म्प्रेप्स॑ति

5.4.10.4 - यथा॒ वै पु॑नरा॒धेय॑ ए॒वम्पु॑नश्चि॒तिः

5.5.7.4 - यथा॑ व्या॒घ्रः क्रु॒द्धस्तिष्ठ॑त्ये॒वं वा ए॒ष ए॒तर्हि॑

5.7.5.1 - यथा॒ वै पु॒त्रो जा॒तो म्रि॒यत॑ ए॒वं वा ए॒ष म्रि॑यते

5.7.6.5 - यथा॒ वै ह॒विः स्कन्द॑त्ये॒वं वा ए॒ष स्कन्द॑ति॒ यो॑ऽग्निं चि॒त्वा स्त्रिय॑मु॒पैति॑

6.4.11.3 - यथा॑ क्षा॒रीय॑ति म॒ आख॒ इय॑ति॒ नाप॑ राथ्स्यामी॒त्यु॑पाव॒सृजत्ये॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्युरा॑ग्रय॒णं गृ॑ही॒त्वा य॒ज्ञमा॒रभ्य॒ वाच॒ं वि सृ॑जते

6.6.7.4 - यथा॒ वै लाङ्ग॑लेनो॒र्वरा॑म्प्रभि॒न्दन्त्ये॒वमृ॑क्सा॒मे य॒ज्ञम्प्र भि॑न्तः

7.1.5.2 - यथा॒हं यु॒ष्मा॑ꣳस्त॒पसा॑सृ॒ख्ष्ये॒वं तप॑सि प्र॒जन॑नमिच्छध्व॒मिति॑

7.2.2.3 - यथा॑ दु॒ग्धामु॑प॒सीद॑त्ये॒वमु॑त्त॒ममह॑ स्यात्

7.2.4.2 - यथा॑ गु॒णे गु॒णम॒न्वस्य॑त्ये॒वमे॒व तल्लो॒के लो॒कमन्व॑स्यति॒ धृत्या॒ अशि॑थिलम्भावाय

7.4.2.1 - यथा॒ वै म॑नु॒ष्या॑ ए॒वं दे॒वा अग्र॑ आस॒न्

7.5.6.2 - यथा॒ दृति॒रुप॑नद्धो वि॒पत॑त्ये॒वꣳ सं॑वथ्स॒रो वि प॑ते॒दार्ति॒मार्च्छे॑युः

7.5.8.5 - यथा॑ सु॒पर्ण उ॑त्पति॒ष्यञ्छिर॑ उत्त॒मं कु॑रु॒त ए॒वमे॒व तद्यज॑मानाः प्र॒जाना॑मुत्त॒मा भ॑वन्ति

7.5.9.2 - यथा॑ ब॒न्धान्मु॑मु॒चाना उ॑त्क्रो॒दं कु॒र्वत॑ ए॒वमे॒व तद्यज॑माना देवब॒न्धान्मु॑मु॒चाना उ॑त्क्रो॒दं कु॑र्वते

7.5.15.3 - यथेन्द्रो॑ दे॒वाना॑ं यथा॒ मनु॑र्मनु॒ष्या॑णामे॒वम्भ॑वति॒ य ए॒वं वि॒द्वाने॒तये॒ष्ट्या॒ यज॑ते(अनेकोपमा)

7.5.23.1,2 - यथा॒ग्निः पृ॑थि॒व्या स॒मन॑मदे॒वम्मह्य॑म्भ॒द्राः संन॑तय॒ सं न॑मन्तु .. यथा॑ वा॒युर॒न्तरि॑क्षेण॒ सूर्या॑य॒ सम॑नमद्दि॒वे सम॑नम॒द्यथा॒ सूर्यो॑ दि॒वा च॒न्द्रम॑से॒ सम॑नम॒न्नक्ष॑त्रेभ्यः॒ सम॑नम॒द्यथा॑ च॒न्द्रमा॒ नक्ष॑त्रै॒र्वरु॑णाय॒ सम॑नमद॒द्भ्यः सम॑नम॒द्यथा॒ वरु॑णो॒ऽद्भिः साम्ने॒ सम॑नम॒द्वे सम॑नम॒द्यथा॒ साम॒र्चा ब्र॒ह्मणे॒ सम॑नमत्क्ष॒त्राय॒ सम॑नम॒द्यथा॒ ब्रह्म॑ क्ष॒त्रेण॒ राज्ञे॒ सम॑नमद्वि॒शे सम॑नम॒द्यथा॒ राजा॑ वि॒शा रथा॑य॒ सम॑नम॒दश्वे॑भ्यः॒ सम॑नम॒द्यथा॒ रथोऽश्वैः॑ प्र॒जाप॑तये॒ सम॑नमद्भू॒तेभ्यः॒ सम॑नम॒द्यथा॑ प्र॒जाप॑तिर्भू॒तैः स॒मन॑मदे॒वम्मह्य॑म्भ॒द्राः संन॑तय॒ सं न॑मन्तु ।।(अनेके पर्यायाः) (मालोपमा)

तैत्तिरीय ब्राह्मणम्

1.2.3.1,2 - यथा॒ शाला॑यै॒ पक्ष॑सी । ए॒वꣳ सं॑वथ्स॒रस्य॒ पक्ष॑सी ।.. यथा॒ शाला॑यै॒ प॑क्षसी मध्य॒मं वꣳ॒श॒मभि॒ सं॑मा॒यच्छ॑ति । ए॒वꣳ सं॑वथ्स॒रस्य॒ पक्ष॑सी दिवाकी॒र्त्य॑म॒भि सं त॑न्वन्ति ।

2.1.8.3 - यथा॒ खलु॒ वै धे॒नुन्ती॒र्थे त॒र्पय॑ति । ए॒वम॑ग्नि॒होत्री यज॑मानन्तर्पयति ।

2.2.3.3 - यथा॒ऽहय्यँ॑ष्माꣳस्तप॒साऽसृ॑क्षि । ए॒वमि॒न्द्रं॑ज॒नयध्व॒मिति॑ ।

2.4.6.6 - यथा॒ऽहम॒स्या अतृ॑पꣳ स्त्रि॒यै पुमान्॑ । यथा॒ स्त्री तृप्य॑ति पुꣳ॒सि प्रि॒ये प्रि॒या । ए॒वं भग॑स्य तृप्याणि । (अनेकोपमा)

2.8.8.7 - यथा॑ दे॒वा अस॑ुरेषु । श्र॒द्धामु॒ग्रेषु॑ चक्रि॒रे ।ए॒वं भो॒जेषु॒ यज्व॑सु । अ॒स्माक॑मुदि॒तङ्कृ॑धि ।

3.1.4.1 - यथा॑ ह॒ वा अ॒ग्निर्दे॒वाना॑मन्ना॒दः । ए॒वꣳ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्या॑णां भवति ।

3.1.6.4 - यथा॒ त्वन्दे॒वाना॒मसि॑ । ए॒वम॒हं म॑नु॒ष्या॑णां भूयास॒मिति॑ ।.. यथा॑ ह॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑म् । ए॒वꣳ ह॒ वा ए॒ष म॑नु॒ष्या॑णां भवति ।

3.2.2.4 - यथा॒ वस्य॑से प्रतिप्रोच्याहे॒दङ्क॑रिष्यामीति॑ । ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्यु॒र्दे॒वेभ्य॑ प्रति॒प्रोच्य॑ ब॒र्हि॒र्दा॑ति । आ॒त्मनो॒ऽहिꣳ॑सायै ।

3.2.3.7 - यथा॑ प्रदा॒त्रे पुण्य॑मा॒शास्ते॑ । ए॒वमे॒वैना॑ ए॒तदु॒प॑स्तौति ।

3.3.4.5 - यथा॑ ह॒ वै योषा॑ सु॒वर्णꣳ॒ हिर॑ण्यं पेश॒लं बिभ्र॑ती रू॒पाण्यास्ते॑ । ए॒वमे॒ता ए॒तर्ही॑ति ।

3.3.7.5 - यथाऽनो॑ वा॒ रथं॑ वा॑ यु॒ञ्ज्यात् । ए॒वमे॒व तद॑ध्व॒र्यु॒र्य॒ज्ञं यु॑नक्ति ।

3.8.3.3 - यथा॒ वा ऋ॑ष॒भस्य॑ वि॒ष्टप॑म् । ए॒वमे॒तस्य॑ वि॒ष्टप॑म् ।

3.8.6.1, 3.8.8.1, 3.9.4.4 - यथा॒ वै ह॒विषो॑ गृही॒तस्य॒ स्कन्द॑ति । ए॒वम॒श्वँ ए॒तद॑श्वस्य स्कन्दति ।

3.8.21.1 - यथा॒ वा अश्वा॑ वर्ष॒भा वा॒ वृषा॑णस्सꣳस्फु॒रेरन्न् । ए॒वमे॒व तथ्स्तोमा॒स्सꣳस्फु॑रन्ते ।

3.8.22.2 - यथा॑ क्षेत्र॒ज्ञोऽञ्ज॑सा नय॑ति । ए॒वमे॒वैनम॒श्वस्सु॒वर्गं॑ लो॒कमञ्ज॑सा नयति ।

काठके 1.10.5 - यथा॑ ख्क्षेत्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॒ प्र॒विश्या॒न्नमत्ति॑ । ए॒वमे॒वैता॒न्ख्क्षेत्र॒ज्ञो भू॒त्वाऽनु॒ प्र॒विश्या॒न्नम॑त्ति ।

2.7.3,4 - यथा॑ रु॒क्म उत्त॑प्तो भा॒य्यात् । ए॒वमे॒व स तेज॑सा॒ यश॑सा । अ॒स्मिꣳश्च॑ लो॒केऽ॒मुष्मिꣳ॑श्च भाति ।

2.7.5 - यथा॒ र॒थे ति॒ष्ठन्प॒क्ष्य॑सी पर्या॒वर्त॑माने प्र॒त्यवे॑क्षते । ए॒वम॑होरा॒त्रे प्र॒त्यवे॑क्षते ।

2.10.3 - यथा॒ वै प॒र्जन्य॒स्सु॒वृ॑ष्टं वृ॒ष्ट्वा । प्र॒जाभ्य॒स्सर्वा॒न्कामा॑न्थ्संपूर॑यति । ए॒वमे॒व स तस्य॒ सर्वा॒न्कामा॒न्थ्संपू॑रयति ।

तैत्तिरीयारण्यकम्

1.10.7 - यथा॒ गोर्ग॒र्भिण्या॑ उ॒ल्बण॑म् । ए॒वमे॒तस्या॑ उ॒ल्बण॑म् ।

2.8.1 - यथा॑ स्ते॒नो यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमे॒ष भ॑वति॒ योऽयो॑नौ॒ रेत॑स्सि॒ञ्चति॑

4.6.3 - यथा॑ य॒माय॑ हा॒र्म्यमव॑प॒न्पञ्च॑ मान॒वाः । ए॒वञ्च॑ पामि हा॒र्म्यय॑थाऽसा॑म जीवल॒ोके भू॒रय॑॥

4.10.1 - यथाहा॑न्यनुपू॒र्वं भव॑न्ति॒ यथ॒र्तव॑ ऋ॒तुभि॒र्यन्ति॑ क्लृ॒प्ताः । यथा॒ न पूर्व॒मप॑रो॒ जहा॑त्ये॒वा धा॑त॒रायूꣳ॑षि कल्पयैषाम् । (अनेकोपमा)** chain of यथा and एवा for एवम्.

[For a parellel, see यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च यथा पृथिव्यामोषधयः सम्भवन्ति । यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि तथाऽक्षरात् सम्भवतीह विश्वम् ।। (मु.उ)]

4.10.2 - यथा॒ त्वमु॑द्भि॒नथ्स्यो॑षधे पृथि॒व्या अधि॑ । ए॒वमि॒म उद्भि॑न्दन्तु॒ कीर्त्या॒ यश॑सा ब्रह्मवर्च॒सेन॑ ।

5.4.2 - यथाऽऽपः॒ प्रव॑ता॒ यन्ति॑ । यथा॒ मासा॑ अहर्ज॒रम् । ए॒वं मां ब्र॑ह्मचा॒रिणः॑ । धात॒राय॑न्तु॒ स॒र्वत॒स्स्वाहा॑। (अनेकोपमा)

6.9.1 - यथा॑ वृ॒क्षस्य॑ संपु॒ष्पि॑तस्य दू॒राद्ग॒न्धो वा॒त्येवं॒ पुण्य॑स्य क॒र्मणो॑ दू॒राद्ग॒न्धो वा॑ति.. यथा॑ऽसिधारा॒ङ्कर्तेऽव॑हितामव॒क्रामे॒द्यद्यु॒वे यु॒वे ह वा॑ वि॒ह्वयि॑ष्यामि क॒र्तं प॑तिष्या॒मीत्ये॒वमनृ॒ता॑दा॒त्मानं॑ जु॒गुप्से॒त् ।

एकाग्निकाण्डे - 1.13 - य॒थेयं॑ पृ॑थिवी म॒ही तिष्ठ॑न्ती॒ गर्भ॑मा॒दधे । ए॒वन्त्वं॒ गर्भ॒मा ध॑थ्स्व द॒शमे मा॒सि सूत॑वे ।. यथा॑ पृथि॒व्य॑ग्निग॑र्भा॒ द्यौर्यथेन्द्रे॑ण ग॒र्भिणी॑। वा॒युर्यथा॑ दि॒शां गर्भ॑ ए॒वं गर्भं॑ दधामि ते (अनेकोपमा)

2.5 - यथा॒ त्वꣳ सुश्रव॒स्सु॒श्रवा॑ अ॒स्येवम॒हꣳ सु॒श्रव॒स्सु॒श्रवा॑ भूयासं .. यथा॒ त्वꣳ सुश्रव॒स्सु॒श्रवो॑ देवाना॑ निधिगो॒पो॑ऽस्ये॒वम॒हं ब्रा॑ह्मणाना॒ ब्रह्म॑णो निधिगो॒पो भू॑यासम् ।

2.6 - यथा॒ त्वम॑ग्ने स॒मिधा॑ समि॒द्ध्यस॑ ए॒वं मामायु॑षा॒ वर्च॑सा स॒न्या मे॒धया॑ प्र॒जया॑ प॒शुभि॒र्ब्रह्मवर्च॒सेना॒न्नाद्ये॑न॒ समे॑धय॒ स्वाहा॑।

2.11 - य॒थैव सोमः॒ पव॑ते॒ यथा॑ समु॒द्र एज॑ति । ए॒वन्ते॒ गर्भ॒ एज॑तु स॒ह ज॒रायु॑णा नि॒ष्क्रम्य॒ प्रति॑तिष्ठतु ॥(अनेकोपमा) .. धा॒त्रा हि तथा॑ कृ॒तम् ।

2.19 - यथाऽग्निरक्षितोऽनुपदस्त एवं मह्यं पित्रेऽक्षितोनुपदस्तः .. यथा वायुरक्षितोऽनुपदस्त एवं मह्यं पितामहायाक्षितोऽनुपदस्तः .. यथाऽऽदित्योऽक्षितोऽनुपदस्त एवं मह्यं प्रपितामहायाऽक्षितोनुपदस्तः ।

3. Effect of तथा is present without the word!

तै.सं. 1.4.18.1 - इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा शार्याते अपिबः सुतस्य ।

1.6.12.3 - अꣳहसो यत्र पीपरद्यथा नो नावेव यान्तमुभये हवन्ते ।

1.7.1.6 - यजमानेन खलु वै तत्कार्यमित्याहुर्यथा देवत्रा दत्तं कुर्वीतात्मन् पशून् रमयेतेति

1.8.6.2 - सुभेषजं यथाऽसति । .. यथा नः श्रेयसः करद्यथा नो वस्यसः करद्यथा नः पशुमतः करद्यथा नो व्यवसाययात् । (अनेकोपमा)

1.8.21.1, 5.2.11.2, तै.ब्रा. 2.6.1.3 - यथा दान्त्यनुपूर्वं वियूय । इहेहैषां कृणुत भोजनानि ।

2.5.12.4 - ते यक्षि प्र त इयर्मि मन्म भुवो यथा वन्द्यो नो हवेषु ।

2.6.12.4 - अधा यथा नः पितरः परासः प्रत्नासो अग्न ऋतमाशुषाणाः ।

3.2.8.6 - यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्मꣳ सुमना असत् । यथा न इन्द्र इद्विशः केवलीः सर्वाः समनसः करत् । यथानः सर्वा इद्दिशोऽस्माकं केवलीरसन् । (अनेकोपमा)

3.4.11.2 - यथा नो अदितिः करत्पश्वे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकाय रुद्रियम् ।

4.3.11.3,4 - भूयासमस्य सुमतौ यथा यूयमन्या वो अन्यामति मा प्र युक्त ।(2)

4.5.1.2 - यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्मꣳ सुमना असत् ।

4.5.10.1 - यथा नः शमसद्द्विपदे चतुष्पदे विश्वम्पुष्टमग्रामे अस्मिन्ननातुरम् ।

5.5.4.3 - चित्तिं जुहोमि मनसा घृतेन यथा देवा इहागमन्वीतिहोत्रा ऋतावृधः

7.1.1.1 - द्वौ स्तोमौ प्रातःसवनं वहतो यथा प्राणश्चापानश्च द्वौ माध्यन्दिनꣳ सवनं यथा चक्षुश्च श्रोत्रं च द्वौ तृतीयसवनं यथा वाक्च प्रतिष्ठा च पुरुषसम्मितो वा एष यज्ञोऽस्थूरिः

7.5.7.4 - इन्द्र क्रतुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथा।

तै.ब्रा. 1.2.1.14 - दर्शमहं पूर्णमासं यज्ञं यथा यजै।

2.2.10.4 - तन्देवा अब्रुवन् । सुवीर्यो मर्या यथा गोपायत इति । तथ्सूर्यस्य सूर्यत्वम् ।

2.4.1.3 - (अपापाचो अभिभूते नुदस्व । अपोदीचो अपशूराधरा च ऊरो) यथा तव शर्मन्मदेम ।

2.4.3.9 - तमु स्तोतारः पूर्व्यय्यथा विद ऋतस्य । गर्भꣳ हविषा पिपर्तन ।

2.4.4.5 - दे॒वा भा॒गय्यँथा॒ पूर्वे᳚ । स॒ञ्जा॒ना॒ना उ॒पास॑त । .. स॒मा॒नम॑स्तु वो॒ मनः॑ । यथा॑ व॒स्सु॒स॒हास॑ति ।

2.4.8.7 - अ॒ग्निः प्र॑थ॒मः प्राश्ना॑तु । स हि वेद॒ यथा॑ ह॒विः ।

2.7.18.4 - तद्यथा॑ ह॒ वै सं॑च॒क्रिणौ॒ कप्लं॑कावु॒पाव॑हितौ॒ स्याता᳚म् । ए॒वमे॒तौ यु॒ग्मन्तौ॒ स्तोमौ᳚ । .. तद्यथा॑ ह॒ वै सू॑तग्रा॒मण्यः॑ । ए॒वञ्छन्दा॑ꣳसि ।

2.8.6.3 - भु॒व॒न् यथा॑ नो॒ विश्वे॑ वृ॒धासः॑ । क᳚स्स्थ्सु॒षाहा॑ विथु॒रन्न शवः॑ ।

2.8.7.3 - यथा॒ शम॒स्मै शमसं॑द्दु॒रो॒णे । तथ्सू᳚र्य॒ द्रवि॑णन्धे॒हि चि॒त्रम् ।

3.7.6.22 - उ॒द्यन्न॒द्य वि नो॑ भज । पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॒ यथा᳚।

3.7.7.14 - यथा॒ऽयय्यँज॑मानो॒ न रिष्ये᳚त् । दे॒वस्य॑ सवि॒तुस्स॒वे ।

3.7.13.4 - श्रेष्ठ॑न्नो॒ अत्र॒ द्रवि॑ण॒य्यँथा॒ दध॑त् ।

तै.आ. 1.2.1 - अ॒क्षय्या᳚थ्स्यन्द॒ते य॑था ।

1.8.6 - तेऽशरीराः प्र॑पद्य॒न्ते । य॒थाऽपुं॑ण्यस्य॒ कर्म॑णः ।

1.32.3 - य॑थाश॒क्ति वा ।?

4.1.1 - इ॒ष्टा॒पू॒र्तमनु॒ सं॑प॑श्य॒ दक्षि॑णा॒य्यँथा॑ ते द॒त्तं ब॑हु॒धा विब॑न्धुषु ।

4.1.2 - पुरु॑षस्य सया॒वर्यपे॒द्घानि॑ मृज्महे । यथा॑ नो॒ अत्र॒ नाप॑रः पु॒रा ज॒र॒स॒ आय॑ति ।

4.5.2 - यथा॒ पश्व॒ यथा॒ षड्य॒था पश्वं॑ द॒शर्ष॑ यः । य॒मय्यौ॑ वि॑द्या॒थ्स ब्रूया॒द्यथैक ऋषि॑र्विजान॒ते (।अनेकोपमा)

4.6.2 - सीते॒ वन्दा॑महे त्वा॒ऽर्वाची॑ सु॒भगे भव । यथा॑ नस्सु॒भगा स॑सि॒ यथा॑ नस्सु॒फला स॑सि ।

4.7.1 - मा॒ता पु॒त्रय्यँथा॑सि॒चाभ्ये॑नं भूमि वृणु ।

4.9.1 - य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॒ यथा॒ तेनाभ॑वा॒न्पुनः॑ ।

7.37.1 - आह॒राव॑द्य । शृ॒तस्य॑ ह॒विषो॒ यथा᳚।

काठके - 3.3.3 - यथा॑ दे॒वैस्स॑ध॒मादं॑ मदेम ।। एकाग्निकाण्डे- 2.10 - अ॒ग्निः प्राश्ना॑तु प्रथ॒मस्स हि वेद॒ यथा॑ ह॒विः । 2.16 - औल॑ब॒ इत्तमु॒पा᳚ यथा॒र्जीञ्ज्या॒मश्न॒बलः॑ ।

4. Others

Ia. उपमानान्तराणि - न॒व॒दाव्या॑सु॒ वा ओष॑धीषु प॒शवो॑ रमन्ते । न॒व॒दा॒वो ह्ये॑षां प्रि॒यः । याव॑त्प्रियो ह॒ वै न॑वदा॒वः प॑शू॒नाम् ।ता॑वत्प्रियः पशू॒नां भ॑वति । य ए॒वं वेद॑ । (तै.ब्रा. 3.3.2.4,5)

इव - इवेन नित्यं समासो विभक्त्यलोपश्च - ऋग्वेदे सर्वत्र, दिवीव, जीमूतस्येव, इत्यादि । तैत्तिरीये तु सर्वत्र पृथक् पदमेव । तत्वबोधिन्यां कण्ठोक्तम् ।

प्रा॒णो हि प्रि॒यः प्र॒जाना॑म् । प्रा॒ण इ॑व प्रि॒यः प्र॒जाना॑ भवति । य ए॒वं वेद॑ । (तै.ब्रा. 2.3.9.5)

मा॒तेवा॑स्मा अदिते॒ शर्म॑ यच्छ, पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम् स नः॑ पि॒तेव॑ सू॒नवेऽग्ने॑ सूपाय॒नो भ॑व॒ रथ्ये॑व जग्मुः, इ॒न्द्रा॒णीवा॑विध॒वा । अदि॑तिरिव सु॒पुत्रा ।, स॒मु॒द्र इ॑व हि कामः॑ । नेव॒ हि काम॒स्यान्तो॑ऽस्ति॑ । न स॑मु॒द्रस्य॑ । स॒मु॒द्रमि॑व॒ सिन्ध॑वः (तै.सं. 7.1.26)

न इत्युपमार्थे - स॒मु॒द्रं न सु॒हवं॑ तस्थि॒वांसं॑, स॒मु॒द्रं न सिन्ध॑वः, नीचा॒ तन्थ॑क्ष्यत॒सं न शु॒ष्कं॑म्, प्रा॒णस्य॑ वि॒द्वान्थ्स॑म॒रे न धीरः॑, रथं॒ न धीरः॒ स्वपा॑ अतक्षम्, इन्द्रं॒ न त्वा॑ वा॒रव॑न्तम्, न॒ग्रहु॒र्धीर॒स्त्सरं॑ न वेमं॑ श्रि॒या न मास॑रम्,

मालोपमा - ए॒वमि॑व॒ हि प॒शुरु॒ल्बमि॑व॒ चर्मे॑व माँस॒मि॒वास्थी॑व॒ यावा॑ने॒व प॒शु(तै.सं. 3.4.1), ओज॑सा॒ वा ए॒ता वह॑न्तीरि॒वोद्य॑तीरि॒व आकू॒ज॑तीरि॒व धाव॑न्तीः (तै.आ. 1.), अनेकोपमास्थलानि । सन्नतिहोममन्त्रेषु बहुधा प्रार्थना दृश्यते ।

II. हेतुमाला - *1 याभि॑रादि॒त्यस्तप॑ति र॒श्मिभि॒स्ताभिः॑ प॒र्जन्यो॑ वर्षति प॒र्जन्ये॑नौषधिवनस्प॒तयः॑ प्रजा॑यन्त ओषधिवनस्प॒तिभि॒रन्नं॑ भवत्यन्ने॑न प्रा॒णाः प्रा॒णैर्ब॒लं बले॑न॒ तप॒स्तप॑सा श्र॒द्धा श्र॒द्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा म॑नी॒षया॑ मनो॒ मन॑सा शान्ति॒श्शान्त्या॑ चि॒त्तश्चि॒त्तेन॒ स्मृति॒ꣳ॒ स्मृत्या॒ स्मार॒ꣳ॒ स्मारे॑ण वि॒ज्ञान॑ꣳ वि॒ज्ञाने॑नात्मान॑ꣳ वेदयति । .. अन्ना॑त् प्रा॒णा भ॑वन्ति भू॒ताना॑ प्रा॒णैर्मनो॒ मन॑सश्च वि॒ज्ञान॑ꣳ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयो॒निः । (तै.आ. 6.63)

*2 अ॒ग्निं वै ज॒तं पा॒प्मा ज॑ग्राह॒ तन्दे॒वा आहु॑तीभिः पा॒प्मान॒मपा॑घ्न॒न्नाहु॑तीनाय॒ꣳ॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञस्य॒ दक्षि॑णाभि॒र्दक्षि॑णानां ब्रा॒ह्मणे॑न॒ ब्रा॒ह्मणस्य॒ छन्दो॑भि॒श्छन्द॑साꣳ स्वाध्या॒येनाप॑हतपाप्मा स्वा॒ध्या॒यो॑ दे॒वप॑वि॒त्र॒ꣳ॒ ए॒तत् । (तै.आ. 2.15)

*3 दे॒वा दे॒वैर॑वन्तु मा । प्र॒थ॒मा द्वि॒तीयैः॑ । द्वि॒तीया॑स्तृ॒तीयैः॑ । तृ॒तीया॑स्स॒त्येन॑ । स॒त्यय॒ꣳ॒ज्ञेन॑ । य॒ज्ञो यजु॑र्भिः । यजू॑ꣳषि॒ साम॑भिः । सामा॑न्यृ॒ग्भिः । ऋचो॑ या॒ज्या॑भिः । या॒ज्या॑ वषट्का॒रैः । व॒ष॒ट्का॒रा आहु॑तिभिः । आहु॑तयो मे॒ कामा॒न्थ्सम॑र्धयन्तु । (तै.ब्रा. 2.6.5.7,8).

III. रूपकम् - * तस्यै॒वं वि॒दुषो॑ य॒ज्ञस्या॒त्मा यज॑मानः श्र॒द्धा पत्नी॒ शरी॑रमि॒ध्ममुरो॒ वेदि॒र्लोमा॑नि ब॒र्हि॒र्वे॒दश्शिखा॒ हृद॑यय्यू॒पः काम॒ आज्य॑ म॒न्युः प॒शुस्तपो॒ऽग्निर्दम॑यिता॒ दक्षि॑णा॒ वाग्घोता॑ प्रा॒ण उ॑द्गा॒ता चक्षु॑रध्व॒र्युर्मनो॒ ब्रह्मा॒ श्रोत्र॑मग्नी॒ध्रावा॒द्ध्रिय॑ते॒ सा दी॒क्षा यद॑श्ना॒ति यत्पिब॑ति॒ तद॑स्य सोमपान॒य्यँद्रम॑ते॒ तदु॑प॒सदो॒ यथ्स॒ञ्चर॑त्युपवि॒शत्यु॒त्तिष्ठ॑ते॒ च स प्र॑व॒र्ग्यो॑ यन्मुख॒न्तदा॑हव॒नीयो॒ यद॑स्य वि॒ज्ञान॒न्तज्जु॒होति॒ यथ्सा॒यं प्रा॒तर॑त्ति॒ तथ्स॒मिधो॒ यथ्सा॒यंप्रा॒तर्म॒ध्यन्दि॑नञ्च॒ तानि॒ सव॑नानि॒ ये अ॑होरा॒त्रे ते द॑र्शपूर्णमा॒सौ यैँऽर्द्धमा॒साश्च॒ मासा॑श्च॒ ते चा॑तुर्मा॒स्यानि॒ य ऋ॒तव॒स्ते प॑शुब॒न्धा ये सं॑वँथ्स॒राश्च॑ परिवथ्स॒राश्च॒ तेऽह॑र्ग॒णास्स॑र्ववेद॒सव्वाँ ए॒तथ्स॒त्रय्यँन्मर॑ण॒न्तद॑व॒भृथ॑ ए॒तद्वै ज॑रामर्यमग्निहो॒त्रꣳ स॒त्रम् । (तै.आ. 6.64).

* यो वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ शिरो॒ वेद॑ शी॒र्षण्वान्मेध्यो॑ भवत्यु॒षा वा अश्व॑स्य॒ मेध्य॑स्य॒ शिरः॒ सूर्य॒श्चक्षु॒र्वातः॑ प्रा॒णश्च॒न्द्रमाः॒ श्रोत्र॒न्दिशः॒ पादा॑ अवान्तरदि॒शाः पर्श॑वोऽहोरा॒त्रे नि॑मे॒षोऽर्धमा॒साः पर्वा॑णि॒ मासाः॑ सं॒धाना॑न्यृ॒तवोऽङ्गा॑नि संवथ्स॒र आ॒त्मा र॒श्मयः॒ केशा॒ नक्ष॑त्राणि रू॒पन्तार॑का अ॒स्थानि॒ नभो॑ मा॒ꣳ॒सान्योष॑धयो॒ लोमा॑नि॒ वन॒स्पत॑यो॒ वाला॑ अ॒ग्निर्मुख॑व्वैँश्वान॒रो व्यात्त॑म् स॒मु॒द्र उ॒दर॑म॒न्तरि॑क्षम्पा॒यु॒र्द्यावा॑पृथि॒वी आ॒ण्डौ ग्रावा॒ शेपः॒ सोमो॒ रेतो॒ यज्ज॒ञ्जभ्य॑ते॒ तद्वि द्यो॑तते॒ यद्वि॑धू॒नुते॒ तथ्स्त॑नयति॒ यन्मेह॑ति॒ तद्व॑र्षति॒ वागे॑वास्य॒ वागह॒र्वा अश्व॑स्य॒ जाय॑मानस्य महि॒मा पु॒रस्ता॑ज्जायते॒ रात्रि॑रेनम्महि॒मा प॒श्चादनु॑ जायत ए॒तौ वै म॑हि॒मानाव॒श्वम॒भितः॒ सम्ब॑भूवतु॒र्हयो॑ दे॒वान॑वह॒दर्वासु॑रान्वा॒जी ग॑न्ध॒र्वानश्वो॑ मनु॒ष्या॑न्थ्समु॒द्रो वा अश्व॑स्य॒ योनिः॑ समु॒द्रो बन्धुः॑ ।। (तै.सं. 7.5.25.1,2).

* यो वै नक्षत्रियं प्रजापतिं वेद । उभयोरेनं लोकयोर्विदुः । हस्त एवास्य हस्तः । चित्रा शिरः । निष्ट्या हृदयम् । ऊरू विशाखे । प्रतिष्ठाऽनूराधाः । एष वै नक्षत्रियः प्रजापतिः । य एवं वेद । उभयोरेनं लोकयोर्विदुः । (तै.ब्रा. 1.5.2.2).

* शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्धविर्धानम् प्राणा उपरवा हनू अधिषवणे जिह्वा चर्म ग्रावाणो दन्ता मुखमाहवनीयो नासिकोत्तरवेदिरुदरꣳ सदो यदा खलु वै जिह्वया दध्यधि खादत्यथ मुखं गच्छति यदा मुखं गच्छत्यथोदरं गच्छति तस्माद्धविर्धाने चर्मन्नधि ग्रावभिरभिषुत्याहवनीये हुत्वा प्रत्यञ्चः परेत्य सदसि भक्षयन्ति यो वै विराजो यज्ञमुखे दोहं वेद दुह एवैनामियं वै विराट्तस्यै त्वक्चर्मोधोऽधिषवणे स्तना उपरवा ग्रावाणो वत्सा ऋत्विजो दुहन्ति सोमः पयो य एवं वेद दुह एवैनाम् ।। (तै.सं. 6.2.11.3,4).

* अन्नमय, प्राणमय, मनोमय, विज्ञानमयानन्दमयाख्य पञ्चकोशेषु शिरः, दक्षिणोत्तरपक्षौ, आत्मा, पुच्छं च रूप्यते । (ब्रह्मविदिदमयमिदम् । अन्नात् प्राणो व्यानोऽपान आकाशः पृथिवी । प्राणं प्राणमयान्मनो यजुरृक्सामादेशोऽथर्वाङ्गिरसः । यतः श्रद्धर्तꣳ सत्यंयोगो महः । विज्ञानं प्रियं मोदः प्रमोद आनन्दो ।) (तै.आ. 5.14.1-5).

* मानुषीः देवीश्च समाज्ञाः - क्षेम इति वाचि । योगक्षेम इति प्राणापानयोः । कर्मेति हस्तयोः । गतिरिति पादयोः । विमुक्तिरिति पायौ । इति मानुषीस्समाज्ञाः । अथ देवीः । तृप्तिरिति वृष्टौ । बलमिति विद्युति । यश इति पशुषु । ज्योतिरिति नक्षत्रेषु । प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे । सर्वमित्याकाशे । तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत । प्रतिष्ठावान्भवति । तन्मह इत्युपासीत । महान्भवति । तन्मन इत्युपासीत । मानवान्भवति । तन्नम इत्युपासीत । नम्यन्तेऽस्मै कामाः । तद्ब्रह्मेत्युपासीत । ब्रह्मवान्भवति । तद्ब्रह्मणः परिमर इत्युपासीत । पर्येणं म्रियन्ते द्विषन्तस्सपत्नाः । परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः । (तै.आ. 5.15).

* अङ्गसंमर्शनम् - शिरो मे श्रीः । यशो मुखम् । त्विषिः केशाश्च श्मश्रूणि । राजा मे प्राणोऽमृतम् । सम्राट्चक्षुः । विराट्छ्रोत्रम् । जिह्वा मे भद्रम् । वाङ्महः । मनो मन्युः । स्वराड्भामः । मोदाः प्रमोदा अङ्गुलीरङ्गानि । चित्तं मे सहः । बाहू मे बलमिन्द्रियम् । हस्तौ मे कर्म वीर्यम्। आत्मा क्षत्रमुरो मम । पृष्टीर्मे राष्ट्रमुदरमꣳसौ । ग्रीवाश्च श्रोण्यौ । ऊरू अरत्नी जानुनी । विशो मेऽङ्गानि सर्वतः । नाभिर्मे चित्तं विज्ञानम् । पायुर्मेऽपचितिर्भसत् । आनन्दनन्दावाण्डौ मे। भगस्सौभाग्यं पसः । जङ्घाभ्यां पद्भ्यां धर्मोऽस्मि । विशि राजा प्रतिष्ठितः । प्रति क्षत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्रे । प्रत्यश्वेषु प्रतितिष्ठामि गोषु । प्रत्यङ्गेषु प्रतितिष्ठाम्यात्मन् । प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्टे । प्रति द्यावापृथिव्योः । प्रतितिष्ठामि यज्ञे ।(तै.ब्रा. 2.6.5.3-6).

* महासँहिताः - अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम् । ता महासꣳहिता इत्याचक्षते । अथाधिलोकम् । पृथिवी पूर्वरूपम् । द्यौरुत्तररूपम् । आकाशस्सन्धिः । वायुस्सन्धानम् । इत्यधिलोकम् । अथाधिज्यौतिषम् । अग्निः पूर्वरूपम् । आदित्य उत्तररूपम् । आपस्सन्धिः । वैद्युतस्सन्धानम् । इत्यधिज्यौतिषम् । अथाधिविद्यम् । आचार्यः पूर्वरूपम् । अन्तेवास्युत्तररूपम् । विद्या सन्धिः । प्रवचनꣳ सन्धानम् । इत्यधिविद्यम् । अथाधिप्रजम् । माता पूर्वरूपम् । पितोत्तररूपम् । प्रजा सन्धिः । प्रजननꣳ सन्धानम् । इत्यधिप्रजम् । अथाध्यात्मम् । अधराहनुः पूर्वरूपम् । उत्तराहनुरुत्तररूपम् । वाक्सन्धिः । जिह्वा सन्धानम् । इत्यध्यात्मम् । इतीमा महासꣳहिताः । य एवमेता महासꣳहिता व्याख्याता वेद । सन्धीयते प्रजया पशुभिः । (तै.आ. 5.3.1-4).

* महाव्याहृतयः - भूर्भुवस्सुवरिति वा एतास्तिस्रो व्याहृतयः । तासामुहस्मै तां चतुर्थीम् । माहाचमस्यः प्रवेदयते ।मह इति । तद्ब्रह्म । स आत्मा । अङ्गान्यन्या देवताः । भूरिति वा अयं लोकः । भुव इत्यन्तरिक्षम् ।सुवरित्यसौ लोकः ।

मह॒ इत्या॑दि॒त्यः । आ॒दि॒त्येन॒ वाव सर्वे॑ लो॒का मही॑यन्ते । भूरिति॒ वा अ॒ग्निः । भुव॒ इति॑ वा॒युः । सु॒वरित्या॑दि॒त्यः । मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑ । च॒न्द्रम॑सा॒ वाव सर्वा॑णि॒ ज्योती॑ꣳषि॒ मही॑यन्ते ।भूरिति॒ वा ऋचः॑ । भु॒व इति॒ सामा॑नि । सु॒वरिति॒ यजू॑ꣳषि । मह॒ इति॒ ब्रह्म॑ । ब्रह्म॑णा॒ वाव सर्वे॑ वे॒दा मही॑यन्ते । भूरिति॒ वै प्रा॒णः । भुव॒ इत्य॑पा॒नः । सु॒वरिति॑ व्या॒नः । मह॒ इत्यन्न॑म् । अन्ने॑न॒ वाव सर्वे॑ प्रा॒णा मही॑यन्ते । ता वा ए॒ताश्चत॑स्रश्चतु॒र्धा ।चत॑स्रश्चतस्रो॒ व्याहृ॑तयः । ता यो वेद॑ । स वे॑द॒ ब्रह्म॑ । सर्वे॑ऽस्मै दे॒वा ब॒लिमाव॑हन्ति ।। (तै.आ. 5.5.1-3).

* आत्मानं रथिनं विद्धि शरीर रथमेव च । बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ।। इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयाँ स्तेषु गोचरान् । आत्मेन्द्रियमोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ।। यस्त्वविज्ञानवान् भवत्ययुक्तेन मनसा सदा । तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ।। यस्तु विज्ञानवान् भवति युक्तेन मनसा सदा । तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ।। विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवान्नरः । सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ।। (कठोपनि. 1.3.3-6,9).

IV. अनन्वयः - * नम॑स्ते वायो । त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॒ ब्रह्मा॑सि । त्वामे॒व प्र॒त्यक्षं॒ ब्रह्म॑ वदिष्यामि । (तै.आ. 5.1,12).

प्रणवमहिमा - * ओमिति॒ ब्रह्म॑ । ओमिती॒दꣳ सर्व॑म् । ओमित्ये॒तद॑नुकृति ह स्म॒ वा अ॒प्योश्रा॑व॒येत्याश्रा॑वयन्ति ।ओमिति॒ सामा॑नि गायन्ति । ओꣳशोमिति॑ श॒स्त्राणि॑ शꣳसन्ति । ओमित्य॑ध्व॒र्युः प्र॑तिग॒रं प्रति॑गृणाति ।ओमिति॒ ब्रह्मा॒ प्रसौ॑ति । ओमित्य॑ग्निहो॒त्रमनु॑जानाति । ओमिति॑ ब्राह्म॒णः प्र॑व॒क्ष्यन्ना॑ह॒ ब्रह्मोपा॑प्नवा॒नीति॑ । ब्रह्मै॒वोपा॑प्नोति । (तै.आ. 5.8.1).

* सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपाँसि सर्वाणि च यद्वदन्ति । यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पदं सङ्ग्रहेण ब्रवीमि ओमित्येतत् ।। एतद्ध्येवाक्षरं ब्रह्म एतद्ध्येक्षरं परम् । एतद्ध्येवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ।। एतदालम्बनँ श्रेष्ठमेतदालम्बनँ परम् । एतदालम्बनँ ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ।। (कठोपनि. 1.2.15-17).

* स्वाध्यायप्रवचनयोस्तपस्त्वम् - *ऋतञ्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । सत्यञ्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । तपश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । दमश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । शमश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । अग्नयश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । अग्निहोत्रञ्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । अतिथयश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । मानुषञ्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । प्रजा च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । प्रजनश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रव॑चने॒ च । सत्यमिति सत्यवचा॑ रा॒थीतरः । तप इति तपोनित्यः पौरुशि॒ष्टिः । स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको॑ मौद्ग॒ल्यः । तद्धि तप॑स्तद्धि॒ तपः । (तै.आ. 5.9.1).

D. Explanation/elucidations

Described earlier already. Special character modifications like सांहितिकदीर्घ, रङ्गदीर्घादि (ऋक्षु यजुःषु च भेदः) प्रातिशाख्ये - वावशान मामहान इत्यादयः.

Nine Types of accented words enumerated in phonetics नवपदशय्या शिक्षायां.

E. Conversational specialities (like pluta for discussions)

प्लुतशिक्षा - विभागः

अथ प्लुताः ।

संहितायाम् - बृहस्पतिसुतस्याग्निहोत्रꣳ सꣳश्रवा द्वेद्वे मित्रोऽसि सप्त त्वष्टा ब्रह्मवादिनेऽद्भिर्मनुरेकमेकं यदेकेन यजुषा वै वाग्वै ब्रह्मवादिनो विचित्यः पर्यग्निर्द्वेद्वे पशुमालभ्य ब्रह्मवादिनः स त्वै प्राणो वा

एकमेकमिन्द्रो वृत्रमहन्नमध्यमꣳ समिष्टयजूꣳषि द्वेद्वे सोमो वा एकꣳ सहस्रतम्या न मध्यमं द्वे भूस्त्रीण्युष्मृज्या न मध्यमं द्वे एकचत्वारिꣳशत्प्लुताः ।।

ब्राह्मणे - द्वादशसु देवासुरा इन्द्रो वृत्रꣳ हत्वाऽग्निर्वाव संवथ्सरो द्वेद्वे मित्रोऽसि सप्त प्रजापतिरग्निन्न मध्यमं द्वे प्रजापतिर्व्यस्रꣳसत यज्ञो राय एकमेकं मित्रोऽसि त्रीणि प्रजापतिस्ता ओदनन्ता सूर्याचन्द्रमसा

द्वेद्वे उपहूतमुपहूतमेकमेकं यो वै ब्रह्मणे द्वे युञ्जन्ति त्रीण्यश्वस्य द्वे प्रजापतिर्देवान् द्वेद्वे एकचत्वारिꣳशत्प्लुताः ।।

आरण्यके - विश्वा अग्निश्च सावित्रमसन्नेव द्वयंद्वयम् । देवा एकन्नकꣳ सप्त षोडशारण्यके प्लुताः ।।

संहितायाम् -

1. बृहस्पतिसुतस्य (द्वे) - अग्ना(3)इ पत्नी॒वा(3)ः (1-4-28) इ

2. अग्निहोत्रं (द्वे) - उ॒प॒स्थेयो॒ऽग्नी(3) नोंप॒स्थेया(3) इत्या॑हुः (1-5-41) वि

3. सꣳश्रवाः (द्वे) - न छि॑न॒त्ती(3) इति॑ छि॒नत्ति॑ (1-7-7), न छि॑न॒त्ती(3) इति॒ न छि॑नत्ति (1-7-10) वि

4. मित्रोऽसि (सप्त) - सु॒क्रतु॒र्ब्रह्मा(3)न्, स॒त्यस॑वो॒ ब्रह्मा(3)न् (1-8-31), स॒त्यौजा॒ ब्रह्मा(3)न्, सु॒शेवो॒ ब्रह्मा(3)न्, सु॒श्लो॒काँ(4) सु॒म॑ङ्ग॒लाँ (4) सत्य॑रा॒जा(3)न् । (1-8-32) दू

5. त्वष्टा (एकं) - त्वी(3) इत्य॑ब्रवीत् (2-4-41)

6. ब्रह्मवादिनोऽद्भिः (एकं) - अगा(3)न॑ग्नी॒दित्या॑ह (2-6-29)

7. मनुः (एकं) - उप॑हू॒ताँ(4) हो इत्या॑ह (2-6-38) दू

8. यदेकेन (द्वे) - वा॒य॒व्यः॑ का॒र्या(3)ः प्रा॑जाप॒त्या(3) इत्या॑हुः (5-5-3) वि

9. यजुषा वै (द्वे) - न्य॑ङ्ग॒ग्निश्चे॑त॒व्या(3) उ॑त्ता॒ना(3) इति॑ (5-5-16) वि

10. वाग्वै (द्वे) - हो॒त॒व्य॑न्दीक्षि॒तस्य॑ गृ॒हा(3)इ न हो॑त॒व्या(3)मिति॑ (6-1-29) वि, इ

11. ब्रह्मवादिनो विचित्यः (द्वे) - वि॒चि॒त्य॒स्सोमा(3) न वि॒चित्या(3) इति॑ (6-1-59) वि

12. पर्यग्नि (द्वे) - अ॒न्वा॒रभ्यः॑ प॒शू(3)र्नान्वा॒रभ्या(3) इति॑ (6-3-41) वि

13. पशुमालभ्य (एकं) - शृ॒तꣳ ह॒वी(3)श्श॑मितः (6-3-51) प्र

14. ब्रह्मवादिनः स त्वै (एकं) - अध्व॒र्योऽवे॑र॒पा(3) इत्या॑ह (6-4-15)

15. प्राणो वा (एकं) - अग्ना(3) इत्या॑ह (6-5-29)

16. इन्द्रो वृत्रमहन् (न मध्यमं द्वे) - जुहवानी(3) मा हौषा(3)मिति (6-5-32) वि [मा इत्यत्र प्लुताभावः न मध्यममित्यनेनोच्यते ।]

17. समिष्टयजूंषि (द्वे) - यज्ञे यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपा(3) यज्ञपता(3)विति (6-6-8) वि

18. सोमो वा (एकं) - अस्तु ही(3) इत्यब्रूतां (7-1-21)

19. सहस्रतम्या (न मध्यमं द्वे) - सहस्रं सहस्रतम्यन्वेती(3) संहस्रतमीं सहस्रा(3)मिति (7-1-32) [सहस्रतमीमित्यत्र प्लुताभावः न मध्यममित्यनेनोच्यते ।] वि

20. भूः (त्रीणि) - लाजी(3)ञ्छाची(3)न्‍यशोममा(4)म् । (7-4-51) दू

21. उथ्सृज्या (न मध्यमं द्वे) - उथ्सृज्या(3)न्नोथ्सृज्या(3)मिति (7-5-19) वि [नो इत्यत्र प्लुताभावः न मध्यममित्यनेनोच्यते ।] एकचत्वारिंशत्प्लुताः ।।

ब्राह्मणे -

1. द्वादशसु (द्वे) - द्वादशविक्रामा(3) इति । (1-1-26), अद्रा(3)गित्याह । (1-1-27) वि

2. देवासुराः (द्वे) - होतव्यमग्निहोत्रा(3)न्न होतव्या(3)मिति (1-1-53) वि

3. इन्द्रो वृत्रं हत्वा (द्वे) - प्राश्या(3)न्न प्राश्या(3)मिति । (1-3-61) वि

4. अग्निर्वाव संवथ्सरो (द्वे) - प्र चातुर्मास्ययाजी मीयता(3) न प्रमीयता(3) इति । (1-4-66) वि

5. मित्रोऽसि (सप्त) - ब्रह्मा(3)न्त्वं राजन् (1-7-60), ब्रह्मा(3)न्त्वं राजन्, ब्रह्मा(3)न्त्वं राजन्, ब्रह्मा(3)न्त्वं राजन् (1-7-61), सुश्लोकाँ(4) सुमङ्गलाँ (4) सत्यराजा(3)नित्याह । (1-7-64) दू

6. प्रजापतिरग्निं (न मध्यमं द्वे) - जुहवानी(3) मा हौषा(3)मिति । (2-1-5) [मा इत्यत्र प्लुताभावः न मध्यममित्यनेनोच्यते ।] वि

7. प्रजापतिर्व्यस्रंसत (एकं) - आत्मन् हा(3) इत्यह्वयत् । (2-3-23) दू

8. यज्ञो राय (एकं) - न त्वाभीरिव विन्दती(3) । (2-5-23)* अनुदात्तप्लुतः अयम् ।

9. मित्रोऽसि (त्रीणि) - सुश्लोकाँ(4) सुमङ्गलाँ (4) सत्यराजा(3)न् । (2-6-22) दू

10. प्रजापतिस्ता ओदनं (द्वे) - अवेत्योऽवभृथा(3) ना(3) इति । (2-7-29) वि

11. ता सूर्याचन्द्रमसा (द्वे) - अधः स्विदासी(3)दुपरि स्विदासी(3)*त् । (2-8-75) * अनुदात्तप्लुतः अयम् । [द्र. पा.सू. 8-2-102] वि

12. उपहूतम् (एकं) - उपहूताँ(4) हो । इडोपहूता । (3-5-17) दू

13. उपहूतम् (एकं) - उपहूताँ(4) हो । इडोपहूता । (3-5-29) दू

14. यो वै ब्रह्मणे (द्वे) - द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(3) त्रयोदशारत्नी(3)रिति । (3-8-9) वि

15. युञ्जन्ति (त्रीणि) - लाजी(3)ञ्छाची(3)न्‍यशोममाँ(4) इत्यतिरिक्तं (3-9-19) दू

16. अश्वस्य (द्वे) - अश्वस्तोमीयं पूर्वं होतव्या(3)न्द्विपदा(3) इति । (3-9-48) वि

17. प्रजापतिर्देवान् (द्वेद्वे) - वेत्थ सावित्रा(3)न्न वेत्था(3) इति । वि (का. 1-25)*{द्विः}

18. [कूर्कुरः - अविंद हा(3) इत्यविंदं हीति (ए. 2-16)] - एक(ोन्न?)चत्वारिंशत्प्लुताः? ।।

आरण्यके -

1. विश्वा (द्वयं) - होतव्यमग्निहोत्रा(3)न्न होतव्या(3)मिति । (आ. 8-79) वि

2. अग्निश्च (द्वयं) - सोमपा(3) असोमपा(3) इति निगदव्याख्याताः । (आ. 1-40) दू

3. सावित्रम् (द्वयं) - होतव्यन्दीक्षितस्य गृहा(3)इ न होतव्या(3)मिति । (आ. 8-9) वि

4. असन्नेव (द्वयं) - कश्चन गच्छती(3) । ... । कश्चित्समश्नुता(3) उ । (आ. 5-29) वि

5. देवा (एकं) - यद्धाँ(4) इत्यपतत् । (आ. 8-5)

6. नकं (सप्त) - हा(3)वु हा(3)वु हा(3)वु । अहमस्मि प्रथमजा ऋता(3)स्य । पूर्वन्देवेभ्यो अमृतस्य ना(3)भाइ । यो मा ददाति स इदेवमा(3)वाः । अहमन्नमन्नमदन्तमा(3)द्मि । (आ. 5-42) - षोडशारण्यके प्लुताः ।।

प्लुतानाम् उपयोगसन्दर्भानुगुणम् अर्थभेदाः विवृताः - 8.2.82 वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः इत्यत्र प्लुतमधिकृत्य, 8.2.84 दूराद्धूते च 8.2.97 विचार्यमाणानाम्, 8.2.106 प्लुतावैच इदुतौ इत्यादिना ।

कम्पाः -

वेदेषु सस्वराः वर्णाः स्वरसन्धिविशेषेण कम्पन्ते, यथा अव्यवहितयोः स्वरितयोः, स्वरितोदात्तयोः वा मध्ये । उदाहरणानि यथा -

1. तै.सं. 2.1.6.5 - बहुरूपो भवति बहुदेवत्यो ३ ह्येष समृद्ध्यै

2. 2.2.11.5 - ते देवा मिथो विप्रिया आसन्ते ३ ऽन्योन्यस्मै ज्यैष्ठ्यायातिष्ठमानाश्चतुर्धा व्यक्रामन्

3. 5.4.3.3 - अजायाँ घर्मम्प्रासिञ्चन्त्सा शोचन्ती पर्णम्पराजिहीत सो ३ ऽर्को ऽभवत्तदर्कस्यार्कत्वम्

4. 6.1.1.7 (2) - इन्द्रो वृत्रमहन्त्सोऽ३ पोऽ३ भ्यम्रियत

5. 6.1.5.1 - देवा वै देवयजनमध्यवसाय दिशो न प्राजानन्तेऽ३ न्योन्यमुपाधावन्

6. 6.1.11.2 - उर्व न्तरिक्षमन्विहीत्याहान्तरिक्षदेवत्यो३ ह्येतर्हि सोमः

7. 6.1.11.5 - विश्वान्यभि धामानीत्याह विश्वानि ह्ये ३ षोऽभि धामानि प्रच्यवते

8. 6.2.2.1 - देवासुराः संयत्ता आसन्ते देवा मिथो विप्रिया आसन्तेऽ ३ न्योन्यस्मै ज्यैष्ठ्यायातिष्ठमानाः पञ्चधा व्यक्रामन्

9. 6.2.2.2 - यो नः प्रथमोऽ ३ न्योन्यस्मै द्रुह्यादिति

10. 6.3.2.5 - इ॒दम॒हम्म॑नु॒ष्यो॑ मनु॒ष्या॑नित्या॑ह मनु॒ष्यो ३॒ ह्ये॑ष सन्म॑नु॒ष्या॑नु॒पैति॑

11. 6.2.10.4 - ब॒र्हिरव॑ स्तृणाति पितृदेव॒त्य १॒४॒ ह्ये॑तद्यन्निखा॑तम्

12. 6.3.4.2 - ब॒र्हिरव॑ स्तृणाति पितृदेव॒त्य १॒४॒ ह्ये॑तद्यन्निखा॑तम्

13. 6.4.2.3 (2) - वृ॒त्रम॑ह॒न्थ्सो ३॒ ऽपो ३॒ ऽभ्य॑म्रियत

14. 6.4.9.2 - तस्मा॑द्ब्राह्म॒णेन॑ भेष॒जं न का॒र्य॑ मपू॒तो ह्ये ३॒ षो॑ऽमे॒ध्यो यो भि॒षक्

15. 6.4.10.1 - ब्रह्म॑ण्वन्तो दे॒वा आस॒न्ब्रह्म॑ण्व॒न्तोऽसु॑रा॒स्ते ३॒ऽन्यो॑ऽन्यं नाश॑क्नुवन्न॒भिभ॑वितुम्

16. 6.6.8.1 - दे॒वा वा इ॑न्द्रि॒यं वी॒र्यं १॒ व्य॑भजन्त ॥ (आहत्य 18)

1. तै.आ. 2.4.1 (4) - ते१॒ऽस्मद्यक्ष्म॒मना॑गसः, .. तेन॒ यो१॒ऽस्मथ्समृ॑च्छातै, .. तेना॒न्यो१॒ऽस्मथ्समृ॑च्छातै, .. रा॒योऽनु॑मार्ष्टु त॒न्वो१॒ यद्विलि॑ष्टम् ।

2. 2.5.3 (2) - सꣳशि॑तव्वी॒र्य १॒ म् बल॑म्, .. ब्रह्म॑णा॒ऽमित्रा॒नुन्न॑यामि॒ स्वा १॒ म् अ॒हम् ।

3. 2.6.2 - यत्र॑ सु॒हार्द॑ स्सु॒कृतो॒ मद॑न्ते वि॒हाय॒रोग॑न्त॒न्वा १॒२॒ स्वाया॑म् ।

4. 5.15.10 (2) - अ॒हमन्ना॒दोऽ१॒ हमन्ना॒दोऽ१॒ हमन्ना॒दः । (आहत्य 9)

एवं संहितायां स्वरितकम्पाः (18), आरण्यके उदात्तकम्पाश्च (9) दृश्यन्ते इति बोध्यम् । आहत्य 27 ॥

Conclusion

We have developed many online Computing resources for study of such in-depth aspects in Vedic auxiliary disciplines at C-DAC as well as Parankushachar Institute of Vedic Sciences. Knowledgebases, tools and utilities are available for free from the following websites:

http://ihg.cdacb.in:8080/ihg

http://ihg.cdacb.in/ihg

http://www.parankusa.org.

One may use these additional resources as a supplement to learning at the feet of great masters by tradition to hone analytical and intellectual skills and interacting in Sanskrit. Many great stalwarts have been approached and their lectures are videographed for use in e-learning mode at the second URL above. Krishna Yajur Veda in the ancient Arsheya system is mapped

to present day Sarasvata scheme to appreciate and understand content and topical information as a first step towards grasping meanings and significance of Vedic contents.

We hope Vedic students an scholars go through these resources to help improve their quality and utility ot the community further.

प्रीयतां वेदवेद्यः भगवान् श्रीमन्नारायणः । शुभमस्तु ।।

Notes for Re-duplication section

1. निमूलसमूलयोः कषः (3-4-34)
2. शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः (3-4-35)
3. समूलाकृतजीवेषु हन्कृञ्ग्रहः (3-4-36)
4. करणे हनः (3-4-37)
5. स्नेहने पिषः (3-4-38)
6. हस्ते वर्तिग्रहोः (3-4-39)
7. स्वे पुषः (3-4-40)
8. अधिकरणे बन्धः (3-4-41)
9. संज्ञायाम् (3-4-42)
10. कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः (3-4-43)
11. ऊर्ध्वे शुषिपूरोः (3-4-44)
12. उपमाने कर्मणि च (3-4-45)
13. क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा च तध्वमोः (3-4-2)
14. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.
15. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.
16. परेर्वर्जने (8-1-5)

17. प्रसमुपोदः पादपूरणे (8-1-6)

18. उपर्यध्यधसः सामीप्ये (8-1-7)

19. एकं बहुव्रीहिवत् (8-1-9)

20. द्वन्द्वं रहस्य-मर्यादावचन-व्युत्क्रमण-यज्ञपात्रप्रयोग-अभिव्यक्तिषु (8-1-15)

21. See काशिकावृत्ति of वामन, a commentary on अष्टाध्यायी rule no. 8-1-15.

22. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

23. यथास्वे यथायथम् (8-1-14)

24. अकृच्छ्रे प्रियसुखयोः अन्यतरस्याम् (8-1-13)

25. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

26. वाक्यादेरामन्त्रितस्य असूया-सम्मति-कोप-कुत्सन-भर्त्सनेषु (8-1-8)

27. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

28. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

29. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

30. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

31. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

32. See महाभाष्य of पतञ्जलि under rule no. 8-1-12.

Bibliography

1. S.C. Vasu - अष्टाध्यायी (Translation in English) rules 3-4-1 to 3-4-45, published by Motilal Banarsidoss, Delhi.

2. ------------------ do --------------- rules 6-1-1 to 6-1-11

3. ------------------ do --------------- rules 8-1-1 to 8-1-15

4. Katre, S.M. ASTADHYAYI (Translation in English) of abovementioned rules. Published by C.A.S.S, Univ. of Pune.

5. S.D. Joshi - व्याकरण महाभाष्य (Translation in English) of above rules. Published by C.A.S.S, Univ. of Pune.